

Prevođenje s latinskog

Čitanka

Odsjek za klasičnu filologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ak. g. 2022/2023

Index

I	Comenius, Ianua 1–7	7
II	Ciceronis de officiis liber I, 1–57	13
III	L. Annaei Senecae ad Lucilium epistulae morales	29
1	Epistula I.	31
2	Epistula II.	39
3	Epistula III.	43
4	Epistula IV.	47
IV	Albii Tibulli elegiarum liber primus	51
5	Elegia I.	53
6	Elegia II.	63
V	Terentii Adelphoe	75
7	Adelphoe, didasalia et prologus.	77
8	Adelphoe, actus I, scaena I.	85
9	Adelphoe, actus I, scaena II.	89

10	Adelphoe, actus II, scaena I.	95
VI	Horatii odarum liber primus	101
11	Ode I.	103
12	Ode II.	107
13	Ode III.	111

Predgovor

O ovoj čitanci

Izbor koji je pred vama donosi odabir iz pedagoškog djela Jana Amosa Komenskog (1631) te iz djela petorice važnih autora rimske književnosti: Cicerona, Seneke, Terencija, Tibula, Horacija. Odabir čini propisanu lektiru kolegija *Prevođenje s latinskog*, obaveznog na trećoj godini preddiplomskog studija latinskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Zadatak je studenata da, uz pomoć uobičajene referentne literature, kod kuće prirede svaku cjelinu, tako da na nastavi i na završnom ispitu budu spremni latinski tekst pročitati, prevesti i interpretirati.

Osim samih izvornih tekstova, čitanka ponegdje donosi i kratke uvode, primjere raščlanjivanja, i (gdje je bilo moguće ili umjesno) latinske parafraze, preuzete iz devetnaestostoljetnih izdanja, prvenstveno iz niza koji je *in usum Delphini* (tzv. *Delphin Classics*) 1819. – 1830. objavljivao londonski izdavač Abraham John Valpy. Digitalni faksimili svih tih knjiga danas su dostupni putem interneta, ponajviše u zbirci *Internet Archive*. Bibliografske podatke naći ćete u nastavku.

Školska izdanja s latinskim komentarima i parafrazama smatramo iznimno korisnim za stjecanje najvažnije vještine na studiju latinskog – za tečno čitanje i razumijevanje latinskog teksta. Kako se radi o pomoćnim tekstovima, njihovo razumijevanje nećemo provjeravati na završnom ispitu.

Ovaj je izbor priredio Neven Jovanović, nastavnik Odsjeka za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Izvorni kod prijeloma ovog izbora, priređen pomoću programa LaTeX i XeLaTeX, dostupan je u repozitoriju <https://github.com/nevenjovanovic/psl-reading/tree/x220> na servisu Github.

U Zagrebu, listopada 2022.

Bibliografija

Albii Tibulli opera omnia ex editione I. G. Huschkii, in usum Delphini. Vol. 1. Londini: Valpy, 1822. Internet.

Comenius, Johann Amos (1592-1670): Opera Didactica Omnia : Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita, nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimo conatu in Systema unum mechanice constructum, redacta. - Amsterdami : Impensis Laurentii de Geer, excuderunt Christophorus Cunradus, & Gabriel a Roy, 1657. Internet.

Cicero, Marcus Tullius; Remigio Sabbadini. 1906. I tre libri De officiis di M. Tullio Cicerone 2. Ed. migliorata ed. Torino: Casa Edit. G. Chiantore succ. Loescher. Internet.

Cicero, Marcus Tullius; Johann August Ernesti. 1829-1830. Opera ex editione Jo. Aug. Ernesti cum variis lectionibus interpretatione notis variorum literaria notitia et indice locupletissimo accurate recensiti. Vol. 14. London: Curante et imprimente A.J. Valpy. Took's Court Chancery Lane. Internet.

Dyck, Andrew R; Marcus Tullius Cicero. 1996. A Commentary on Cicero De officiis. Ann Arbor: University of Michigan Press. (Dostupno na stranicama kolegija.)

L. Annaei Senecae pars prima, sive opera philosophica, rec. M. N. Bouillet, vol. 3. Parisiis: Lemaire, 1828. Internet.

Pub. Terentii Afri comoediae sex, ex editione Westerhoviana, in usum Delphini. Vol. 2. Londini: Valpy, 1824. Internet.

Quinti Horatii Flacci opera omnia, ex editione J. C. Zeunii, in usum Delphini. Vol. 1. Londini: Valpy, 1825. Internet.

Pars I

**Comenius, Johann Amos
(1592-1670): Janua linguarum
reserata (1631), 1–7**

I. INTROITVS.

1 SALVE LECTOR amice. 2 Si rogas, quid sit eruditum esse? Responsum habe: Nosse Rerum differentias, et posse unum quodque suo designare nomine. 3 Nihilne praeterea? Nil certe quidquam. 4 Totius eruditionis posuit fundamenta, qui Nomenclaturam Naturae et Artis perdidicit. 5 Sed id difficile forsitan? 6 Est, si invitatus feceris, aut praeconcepitâ opinione te ipsum terrueris. 7 Tandem, si quid asperitatis erit, initio erit. 8 Annon et literarum ductus puellis primo intuitu mira portenta videntur? 9 Ast ubi paululum impenderint operae, lusum esse animadvertunt. 10 Idem in omni re evenit, ut ad aspectu exteriori operosa appareat. 11 At si aggredieris, nihil est, quod non cedat, et se subdat ingenio. 12 Qui cupit, capit omnia. 13 Agedum itaque quisquis es, sperare ego te jubeo, desperare veto. 14 En vide exiguum hoc opusculum. 15 Hic tamen universum mundum Latinamque Linguam (velut in breviario) ostendam. 16 Tenta quaeso: evolve et edisce aliquot has pagellas! 17 Facto hoc, oculatum te ad omnia humanitatis studia reipsâ comperies.

Zdravo, poštovani čitaocē. Pitaš li „Što znači biti učen”, evo ti odgovora: „Znači znati razlikovati stvari i svaku od njih označiti njezinim imenom.” Zar ništa više? Ne, baš ništa. Temelje je cjelokupne učenosti postavio onaj tko je usvojio nazivlje prirode i umijeća. Ali to je, vjerojatno, teško? Jest, budeš li to radio protiv svoje volje, ili ako se budeš plašio zbog predrasuda. A opet, ako i bude kakvih problema, to će biti na početku. Zar se ne čini i pisanje slova djeci na prvi pogled nevjerojatnim čudom? Ali pošto su se malo potrudili, ustanove da je to čista igra. Isto se događa u svakoj djelatnosti: kad je gledamo izvana, čini se zahtjevnom. Ali pošto si se približio nema ničeg što ne bi ljudskom umu popustilo i njemu se predalo. Tko hoće, sve može. Hajde, onda, ma tko bio, nalažem ti da se nadaš, a zabranjujem da očajavaš. Eto, pogledaj kako je malena ova knjižica! Pa ipak, u njoj ću pokazati čitav svijet i latinski jezik, kao u brevijaru. Pokušaj, molim te lijepo; pročitaj i napamet nauči ovih nekoliko malih stranica! Kad to učiniš, otkrit ćeš da si zapravo razvio vid za sve znanosti i umjetnosti.

II. DE ORTV MVNDI.

18 Deus omnia creavit ex nihilo. 19 Principiô enim expandit vastissimum spatium (ubi coelum et terra existunt). 20 Et complevit id tenebricosâ quadam, et informi caligine. 21 Ex quâ, tanquam materiâ, figuravit creaturas corporeas, distinctas formis, et vestitas Accidentibus variis, prout cujusque Ideam intra se conceperat: 22 implantavitque cuique Naturam suam, id est, Vim observandi assignatum locum, modum, genusque suum.

III. DE ELEMENTIS.

23 Ante omnia vero confusum istud Chaos, juxta densitatis et raritatis gradus, in quatuor species separavit. 24 Tenuissimam, subtilissimamque partem fecit lucidam et calidam, et appellavit Ignem, seu Lucem. 25 Aliam iterum tenuem, pellucidam, et tepidam, dixit Aerem. 26 Tertia portio fluida et frigida fuit, Aqva. 27 Sub quâ mansit sedimentum crassum, Limus, seu Terra. 28 Atque haec sunt simplicia corpora, ex quibus composita (mixta) exsurgunt. 29 Omnia enim reliqua ex his constant. 30 Quippe ex iis generantur, iis nutriuntur, in eadem, dum corrumpuntur, resolvuntur.

IV. DE FIRMAMENTO.

31 Astra sunt, ceu lampades in aethere suspensae, ut indesinenter circumcirca rotatae, lumine suo tenebras illuminent, cursu autem temporum vices dimetiantur. 32 Planetae sunt septem, quisque in suo Orbe. 30 Infima est Luna, quae, prout nobis illustrem sui medietatem exhibet, incrementa et decrementa pati videtur, retardationeque suâ Menses efficit. 34 Sol revolutione suâ dies definit. 35 Ortum ejus praecedit Aurora et diluculum, quum die scit et lucescit. 36 Occasum sequitur Crepusculum, quum vesperascit et nocetescit. 37 Ascendens ad nostrum Zenith, facit Ver, rursumque descendens, Autumnum (et utrobique; AEquinocium). 38 Imus dat Brumam, orditurque Hiemem: Summus Solstitium, inchoatque AEstatem: Ubi Sirius (Caniculae stella) excitat aestum. 39. Mercurius eum in epicyclo suo circuit, citius quam semianno: venusta Venus sesquianno; 40 Hanc mane Luciferum (Phosphorum), vesperi Hesperum vocant. 41 Mars ignito jubare periodum suam biennio ferme percurrit; splendidus Jupiter annis duodecim; gelidus Saturnus pene triginta. 42 Eclipses (obscuraciones) Luminarium fiunt propter interpositionem tertii, et obumbrationem. 43 Stellae fixae cum octavâ sphaerâ aequaliter progrediuntur, sed inaequaliter coruscant.

V. DE IGNE.

44 Incendium ex quavis scintillâ, si permittis, oritur. 45 Nam quidquid ignem concipit, id primum gliscit; dein ardet; tum flagrat et flammat; postremo crematum redigitur in favillas, et cineres. 46 Lignum ardens, Torris appellatur; extinctum Titio; particula ejus Carbo; et quamdiu candet, Pruna. 47 Sumus ardens, flamma est; camino adhaerens, fuligo.

VI. DE METEORIS.

48 Vapores aquosi perpetuo sursum feruntur. 49 Ex his densatis fit nubes: aut, si haec deorsum labitur, Nebula. 50 Inde pluit, ningit, grandinat. 51 Pluvia destilat lente, Imber dense; Nimbus impetuose. 52 Hic, si inter destillandum gelascit, fit Grando; si incalescit nimium, Uredo, seu Rubigo. 53 Pruina est congelatus Ros; Stiria, stilla rigens. 54 Nives segetem operiunt, ne a gelu, vel glacie algeat. 55 Aura lenis cum spirat, focillat nos; Ventus vehemens cum flat, quatit, prosternit, et proterit, quoquô se vertit. 56 Cardinales sunt: Subsolanus (Orientalis), Auster (seu Notus, Meridionalis), Favonius (Occidentalis), Aquilo (seu Boreas, Septentrianalis). 57 Turbo et Circius in gyrum se circumagunt. 58 Exhalationes sulphureae incensae edunt Fulgura (Fulgetra) et Chasmata. 59 Et tum caloris cum frigore pugna Tonitrua ciet, cum fragore terribili. 60 Emicans inde flamma, Fulmen nuncupatur; 61 quod sive sit urens, sive discutiens, momentô se dissipat, et quidquid eô icitur, corrui. 62. Cum fulgurat, tonat, fulminat, quis non attonitus pavescat? 63 Cometa nunquam fulsit, quin sterilitatem inureret (terris) aut infectionem. 64 Iris matutina (ut et Halo) nubilosam, vespertina serenam tempestatem (sudum) nunciat.

VII. DE AQVIS.

65 E laticibus scatentes saliunt Fontes, unde Rivi manant. 66 Ex his colliguntur fluvii, et denique Flumina, jugiter intra ripas scas decurrentia. 67 Ast sicubi profluvio et decursu carent, tument, et in stagna se diffundunt. 68 Paludes sunt scaturigines sine fluxu. 69 Torrentes sunt aquae pluviales rapide defluentes; a quibus fiunt exundationes et diluvia. 70 Aquam, ubi fluit, Fluentum; ubi gyratur, Gurgitem et Vorticem; ubi seipsam absorbet, Voraginem (barathrum); ubi expers fundi est, Abyssum dicito. 71 Si quid ei mergis, emerget; sed claram turbare, quid refert? 72 Bullo fit a stillante Guttâ. 73 Mare salsum est, muriae instar; 74 ubi Tellurem terminat, Sinus, et promontoria, et isthmi sunt: 75 Undae ejus ab intraneo aestu sex horis fluunt ad

littora, refluuntque reciproce, cum sonitu horribili; maxime intra freta. 76 In boreali Plagâ Oceanus est glacialis.

Pars II

Ciceronis de officiis liber I, 1–57

Quamquam te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, 1
abundare oportet praeceptis institutisque philosophiae propter summam et
doctoris auctoritatem et urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera
exemplis, tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina con-
iunxi neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci,
idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam
quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus
nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantum
se arbitrentur adeptos et ad dicendum et ad iudicandum.

Quam ob rem disces tu quidem a principe huius aetatis philosophorum, et 2
disces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum pro-
ficias, non paenitebit; sed tamen nostra legens non multum a Peripateticis
dissidentia, quoniam utrique Socratici et Platonici volumus esse, de rebus ip-
sis utere tuo iudicio (nihil enim impedio), orationem autem Latinam efficies
profecto legendis nostris plenior. Nec vero hoc arroganter dictum existi-
mari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est ora-
toris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem
consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vindicare.

Quam ob rem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, 3
sed hos etiam de philosophia libros, qui iam illis fere se aequarunt, studiose
legas; vis enim maior in illis dicendi, sed hoc quoque colendum est aequabile
et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Graecorum adhuc
contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret sequereturque et illud forense
dicendi et hoc quietum disputandi genus, nisi forte Demetrius Phalereus in
hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis
tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in
utroque profecerimus, aliorum sit iudicium, utrumque certe secuti sumus.

Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, 4
gravissime et copiosissime potuisse dicere, et Demosthenem, si illa, quae
a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque
facere potuisse; eodemque modo de Aristotele et Isocrate iudico, quorum
uterque suo studio delectatus contempsit alterum.

Sed cum statuissem scribere ad te aliquid hoc tempore, multa posthac, ab eo
ordiri maxime volui, quod et aetati tuae esset aptissimum et auctoritati meae.
Nam cum multa sint in philosophia et gravia et utilia accurate copioseque a
philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab
illis et praecepta sunt. Nulla enim vitae pars neque publicis neque privatis
neque forensibus neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque
si cum altero contrahas, vacare officio potest, in eoque et colendo sita vitae
est honestas omnis et neglegendo turpitudine.

Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum; quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt non nullae disciplinae, quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic, si sibi ipse consentiat et non interdum naturae bonitate vincatur neque amicitiam colere possit nec iustitiam nec liberalitatem; fortis vero dolorem summum malum iudicans aut temperans voluptatem summum bonum statuens esse certe nullo modo potest.

- 6 Quae quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hae disciplinae igitur si sibi consentaneae velint esse, de officio nihil queant dicere, neque ulla officii praecepta firma, stabilia, coniuncta naturae tradi possunt nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Ita propria est ea praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum, quoniam Ariston, Pyrrhon, Erilli iam pridem explosa sententia est; qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem dilectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore et hac in quaestione potissimum Stoicos non ut interpretes, sed, ut solemus, e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus.
- 7 Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panaetio praetermissum esse miror. Omnis enim, quae ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intellegatur, quid sit id, de quo disputetur...
Omnis de officio duplex est quaestio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum, alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnis partis usus vitae conformari possit. Superioris generis huius modi sunt exempla: omnia ne officia perfecta sint, num quod officium aliud alio maius sit, et quae sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen minus id apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur; de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii.
- 8 Nam et medium quoddam officium dicitur et perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quoniam Graeci *κατόρθωμα*, hoc autem commune officium *καθῆκον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id officium perfectum esse definiant; medium autem officium id esse dicunt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.
- 9 Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam aut honestumne factu sit an turpe dubitant id, quod in deliberationem cadit; in quo considerando saepe animi in contraries sententias distrahuntur. Tum au-

tem aut anquirunt aut consultant, ad vitae commoditatem iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuvare et suos, conducat id necne, de quo deliberant; quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile; cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahatur in deliberando animus afferatque ancipitem curam cogitandi.

Hac divisione, cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo 10 praetermissa sunt; nec enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet, sed etiam duobus propositis honestis utrum honestius, itemque duobus propositis utilibus utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam cor- 11 pusque tueatur, declinet ea, quae nocitura videantur, omniaque, quae sint ad vivendum necessaria, anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis eiusdem. Commune item animantium omnium est coniunctionis adpetitus procreandi causa et cura quaedam eorum, quae procreata sint; sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque praesens est, se accommodat paulum admodum sentiens praeteritum aut futurum; homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt earumque praegressus et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat rebusque praesentibus adiungit atque annectit futuras, facile totius vitae cursum videt ad eamque degendam praeparat res necessarias.

Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis et ad 12 vitae societatem ingeneratque in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt, impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et esse et a se obiri velit ob easque causas studeat parare ea, quae suppeditent ad cultum et ad victum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat; quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem gerendam facit.

In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum 13 sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intellegitur, quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene informatus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti; ex quo magnitudo animi existit humanarumque

rerum contemptio.

- 14 Nec vero illa parva vis naturae est rationisque. quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quae aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit; quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandam putat cavetque, ne quid indecore effeminateve faciat, tum in omnibus et opinionibus et factis ne quid libidinose aut faciat aut cogitet.
Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quaerimus, honestum, quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quodque vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile.
- 15 Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides, *quae si oculis cerneretur, mirabiles amores*, ut ait Plato, *excitaret sapientiae*. Sed omne, quod est honestum, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur aut in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique et rerum contractarum fide aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia.
Quae quattuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur, velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri, eiusque virtutis hoc munus est proprium.
- 16 Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subiecta est veritas.
- 17 Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitae continetur, ut et societas hominum coniunctioque servetur et animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem et constantia et moderatio et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod est adhibenda actio quaedam, non solum mentis agitatio. Iis enim rebus, quae tractantur in vita, modum quendam et ordinem adhibentes honestatem et decus conservabimus.
- 18 Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus, labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe ducimus. In hoc genere et naturali et honesto duo vitia vitanda sunt, unum, ne incognitapro cognitis habeamus iisque temere assentia-

mur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent), adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam.

Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam 19 in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias.

Quibus vitiis declinatis quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpicium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quae omnes artes in veri investigatione versantur; cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit; a qua tamen fit intermissio saepe multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam acquiescit, potest nos in studiis cognitionis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum aut in studiis scientiae cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter 20 ipsos et vitae quasi communitas continetur; cuius partes duae, iustitia, in qua virtutis est splendor maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis.

Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam 21 in vacua venerunt, aut victoria, ut qui bello potiti sunt, aut lege, pactione, condicione, sorte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat; e quo si quis sibi appetet, violabit ius humanae societatis.

Sed quoniam, ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati su- 22 mus ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici, atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent, in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fundamentum autem est iustitiae fides, id est dictorum conventorumque con- 23 stantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

Sed iniustitiae genera duo sunt, unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste

impetum in quempiam facit aut ira aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio; qui autem non defendit nec obsistit, si potest, iniuriae, tam est in vitio, quam si parentes aut amicos aut patriam deserat.

- 24 Atque illae quidem iniuriae, quae nocendi causa de industria inferuntur, saepe a metu proficiscuntur, cum is, qui nocere alteri cogitat, timet ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiverunt; in quo vitio latissime patet avaritia.
- 25 Expetuntur autem divitiae cum ad usus vitae necessarios, tum ad perfrueudas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecuniae cupiditas spectat ad opes et ad gratificandi facultatem, ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in re publica princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus vitaeque cultus cum elegantia et copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniae cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda est, sed fugienda semper iniuria est.
- 26 Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriae cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium:

Nulla sancta societas
Nec fides regni est.

id latius patet. Nam quicquid eius modi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit servare sanctam societatem.

Declaravit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia iura divina et humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

- 27 Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata fiat iniuria. Leviora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata et praeparata inferuntur.
- Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.
- 28 Praetermittendae autem defensionis deserendique officii plures solent esse causae; nam aut inimicitias aut laborem aut sumptus suscipere nolunt aut etiam negligentia, pigritia, inertia aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum, quod in veri investigatione versentur quodque ea, quae plerique

vehementer expetant, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant et pro nihilo putent, propterea iustos esse. Nam alterum assequuntur, ut inferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt; discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ne ad rem publicam quidem accessuros putat nisi coactos. Aequius autem erat id voluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium.

Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant nec facere cuiquam videantur iniuriam. Qui altero genere iniustitiae vacant, in alterum incurrunt; deserunt enim vitae societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum. Quando igitur duobus generibus iniustitiae propositis adiunximus causas utriusque generis easque res ante constituimus, quibus iustitia contineretur, facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, iudicare; est enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus ille Chremes *humani nihil a se alienum putat*; sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quae ceteris, quae quasi longo intervallo interiecto videmus, aliter de illis ac de nobis iudicamus. Quocirca bene praecipunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites aequum sit an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat iniuriae.

Sed incidunt saepe tempora, cum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria, ut reddere depositum, facere promissum quaeque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et non servare fit iustum. Referri enim decet ad ea, quae posui principio, fundamenta iustitiae, primum ut ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium et non semper est idem.

Potest enim accidere promissum aliquod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus Hippolyto filio non esset orbatus; ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quae sint iis, quibus promiseris, inutilia, nec, si plus tibi ea noceant quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est maius anteponi minori; ut, si constitueris cuiquam te advocatum in rem praesentem esse venturum atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere, quod dixeris, magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non esse quis non videt, quae coactus quis metu, quae deceptus dolo promiserit? quae quidem pleraque iure praetorio liberantur, non nulla legibus.

- 33 Exsistunt etiam saepe iniuriae calumnia quadam et nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud *Summum ius summa iniuria* factum est iam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in re publica multa peccantur, ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste indutiae factae, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae, non noctium indutiae. Ne noster quidem probandus, si verum est Q. Fabium Labeonem seu quem alium (nihil enim habeo praeter auditum) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum finis sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni est re fugienda talis sollertia.
- Sunt autem quaedam officia etiam adversus eos servanda, a quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus; atque haud scio an satis sit eum, qui lacesierit, iniuriae suae paenitere, ut et ipse ne quid tale posthac et ceteri sint ad iniuriam tardiores.
- 34 Atque in re publica maxime conservanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum, confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore.
- 35 Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur, parta autem victoria conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt, ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt, at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt; nollem Corinthum, sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset optemperatum, si non optimam, at aliquam rem publicam, quae nunc nulla est, haberemus.
- Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est, tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum.
- 36 Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intellegi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur aut denuntiatur ante sit et indictum.
- 37 M. quidem Catonis senis est epistula ad M. filium, in qua scribit se audisse eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne proelium ineat; negat enim ius esse, qui miles non sit, cum hoste pugnare.

Equidem etiam illud animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulae: *aut status dies cum hoste*, itemque: *adversus hostem aeterna auctoritas*. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bellum geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius effect iam vetustas; a peregrino enim recessit et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit.

Cum vero de imperio decertatur belloque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii proposita gloria est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor (cum altero certamen honoris et dignitatis est, cum altero capitis et famae), sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara:

Nec mi aurum posco nec mi pretium dederitis,
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.

Vosne velit an me regnare era, quidve ferat Fors,
Virtute experiamur. Et hoc simul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem libertati me parcere certum est.
Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

Regalis sane et digna Aeacidarum genere sententia.

Atque etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserunt, est in eo ipso fides conservanda, ut primo Punico bello Regulus captus a Poenis cum de captivis commutandis Romam missus esset iurassetque se rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit, deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit quam fidem hosti datam fallere.

Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem etiam adversus infimos iustitiam esse servandam. Est autem infima condicio et fortuna servorum, quibus non male praecipunt qui ita iubent uti, ut mercennariis: operam exigendam, iusta praebenda.

Cum autem duobus modis, id est aut vi aut fraude, fiat iniuria, fraus quasi vulpeculae, vis leonis videtur; utrumque homine alienissimum, sed fraus odio

digna maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior quam eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur.

De iustitia satis dictum.

- 42 Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac de liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim, primum ne obsit benignitas et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri et ceteris, deinde ne maior benignitas sit quam facultates, tum ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est iustitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuiquam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt, et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena convertant.
- 43 Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur, iique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullae, C. Caesaris pecuniarum translatio a iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri; nihil est enim liberale, quod non idem iustum.
- 44 Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quam facultates, quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos; quas enim copias his et suppeditari aequius est et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quae proficisci ab ostentatione magis quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior quam aut liberalitati aut honestati.
- 45 Tertium est propositum, ut in beneficentia dilectus esset dignitatis; in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos et communitas ac societas vitae et ad nostras utilitates officia ante collata; quae ut concurrant omnia, optabile est; si minus, plures causae maioresque ponderis plus habebunt.
- 46 Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur si sunt simulacra virtutis, etiam hoc intellegendum puto, neminem omnino esse neglegendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat, colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua multa iam dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est, illae virtutes bonum virum videntur potius attingere.

Atque haec in moribus.

De benivolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in of- 47
ficio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligamur, sed benivolentiam
non adolescentulorum more ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et
constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit
gratia, maior quaedam cura adhibenda est; nullum enim officium referenda
gratia magis necessarium est.

Quodsi ea, quae utenda acceperis, maiore mensura, si modo possis, iubet red- 48
dere Hesiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus? an imitari agros
fertiles, qui multo plus efferunt quam acceperunt? Etenim si in eos, quos spe-
ramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre, quales in eos esse
debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum
dandi beneficii, alterum reddendi, demus necne, in nostra potestate est, non
reddere viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria.

Acceptorum autem beneficiorum sunt dilectus habendi, nec dubium, quin ma- 49
ximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo,
studio, benivolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa te-
meritate quadam sine iudicio vel morbo in omnes vel repentino quodam quasi
vento impetu animi incitati; quae beneficia aequae magna non sunt habenda
atque ea, quae iudicio, considerate constanterque delata sunt.

Sed in collocando beneficio et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc
maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitu-
lari; quod contra fit a plerisque; a quo enim plurimum sperant, etiamsi ille iis
non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Optime autem societas hominum coniunctioque servabitur, si, ut quisque erit 50
coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur.

Sed, quae naturae principia sint communitatis et societatis humanae, repe-
tendum videtur altius; est enim primum, quod cernitur in universi generis
humani societate. Eius autem vinculum est ratio et oratio, quae docendo,
discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines
coniungitque naturali quadam societate; neque ulla re longius absumus a na-
tura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in
leonibus, iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim rationis et
orationis expertes.

Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes so- 51
cietas haec est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum
natura genuit, est servanda communitas, ut, quae descripta sunt legibus et
iure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum legibus ipsis, cetera sic ob-
serventur, ut in Graecorum proverbio est, amicorum esse communia omnia.
Omnium autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod
ab Ennio positum in una re transferri in permultas potest:

Homó, qui erranti cómiter monstrát viam,
 Quasi lúmen de suo lúmine accendát, facit.
 Nihiló minus ipsi lúcet, cum illi accénderit.

Una ex re satis praecipit, ut, quicquid sine detrimento commodari possit, id
 52 tribuatur vel ignoto; ex quo sunt illa communia: non prohibere aqua profluen-
 te, pati ab igne ignem capere, si qui velit, consilium fidele deliberanti dare,
 quae sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est
 et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae
 parvae singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitu-
 do, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem: *Nihilo minus ipsi*
lucet, ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

53 Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita di-
 scedatur, propior est eiusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homi-
 nes coniunguntur; interius etiam est eiusdem esse civitatis; multa enim sunt
 civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges, iura: iudicia,
 suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates multisque cum multis res
 rationesque contractae.

Artior vero colligatio est societatis propinquorum; ab illa enim immensa so-
 cietate humani generis in exiguum angustumque concluditur.

54 Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem pro-
 creandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una
 domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium
 rei publicae. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum sobri-
 numque, qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos tamquam
 in colonias exeunt. Sequuntur conubia et affinitates, ex quibus etiam plures
 propinqui; quae propagatio et suboles origo est rerum publicarum. Sanguinis
 55 autem coniunctio et benivolentia devincit homines et caritate; magnum est
 enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere
 communia.

Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam cum viri
 boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti; illud enim honestum quod
 saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, nos movet atque illi, in quo id inesse
 videtur, amicos facit.

56 Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in
 quibus ipsa inesse videatur, tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit.
 Nihil autem est amabilius nec copulativius quam morum similitudo bonorum; in
 quibus enim eadem studia sunt, eadem voluntates, in iis fit ut aequae quisque
 altero delectetur ac se ipso, efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia,
 ut unus fiat ex pluribus.

Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptis, quae et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.

Sed cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gra- 57
vior, nulla carior quam ea, quae cum re publica est uni cuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiars, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt.

Pars III

L. Annaei Senecae ad Lucilium epistulae morales

Caput 1

Epistula I.

De temporis usu

Admonet Lucilium Noster ut pergat in bono temporis usu quemadmodum is perscripserat Senecae se nunc quidem facere laudatque. Esse autem adjicit rem haud parvi momenti ad vitam bene beateque agendam tempore suo bene uti: multis elabi tempus male collocatum, usu quippe ejus in aliud tempus rejecto. Qua dilatione nihil esse pejus, quum tamen nihil magis in nostra potestate positum sit, quam tempus, a cujus recto usu quemvis temere se abstrahi pati queritur. Hoc certe videndum, ne omnia pereant.

Haud immerito haec epistola agmen insequentium ducit, quandoquidem de gravissimae rei usu non subtiliter exponit, sed quasi praeludit, ut in epistolis fieri solet. Tempus autem in bonis a natura rationi humanae concessis primum ferme locum obtinere videri potest, ut quod amplissimam facultatibus mentis copiam ansamque praebet se explicandi atque erudiendi. Quapropter et hoc nomine sensuque inter prima naturae a Stoicis recte referri tempus poterat. Caeterum discrimen ab iis factum inter τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν quivis vel ex Epicteti Enchiridio recordetur. Et Horatius III Carm. 29 egregie usus est. Cf. Consol. ad Marc. X, 3 not.

Pročitajte naglas latinski tekst.

Sen. ep. 1

Seneca Lucilio suo salutem

Ita fac, mi Lucili; vindica te tibi, et tempus, quod adhuc aut auferebatur aut subripiiebatur aut excidebat, collige et serva. Persuade tibi hoc sic esse, ut scribo: quaedam tempora eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt. Turpissima tamen est iactura, quae per negligentiam fit. Et si volueris attendere, maxima pars vitae elabatur male agentibus, magna nihil agentibus, tota vita aliud agentibus.

Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat, qui diem aestimet, qui intellegat se cotidie mori? In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus; magna pars eius iam praeterit. Quicquid aetatis retro est, mors tenet.

Fac ergo, mi Lucili, quod facere te scribis, omnes horas complectere. Sic fiet, ut minus ex crastino pendeas, si hodierno manum inieceris. Dum differtur, vita transcurrit.

Omnia, Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est. In huius rei unius fugacis ac lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit quicumque vult. Et tanta stultitia mortalium est, ut quae minima et vilissima sunt, certe reparabilia, imputari sibi, cum impetravere, patiantur; nemo se iudicet quicquam debere, qui tempus accepit, cum interim hoc unum est, quod ne gratus quidem potest reddere.

Interrogabis fortasse, quid ego faciam, qui tibi ista praecipio. Fatebor ingenue: quod apud luxuriosum sed diligentem evenit, ratio mihi constat inpensae. Non possum me dicere nihil perdere, sed quid perdam et quare et quemadmodum, dicam; causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi, quod plerisque non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt, nemo succurrit. Quid ergo est? Non puto pauperem, cui quantulumcumque superest, sat est. Tu tamen malo serves tua, et bono tempore incipies.

Nam ut visum est maioribus nostris, sera parsimonia in fundo est. Non enim tantum minimum in imo, sed pessimum remanet.
VALE.

Textus per cola et commata

Ita fac, mi Lucili;
vindica te tibi,
et tempus,
 quod adhuc
 aut auferebatur
 aut subripiiebatur
 aut excidebat,
collige et serva.

Persuade tibi hoc sic esse,
 ut scribo:
quaedam tempora eripiuntur nobis,
quaedam subducuntur,
quaedam effluunt.

Turpissima tamen est iactura,
 quae per negligentiam fit.

Et si volueris attendere,
 maxima pars vitae elabitur
 male agentibus,
magna
 nihil agentibus,
tota vita
 aliud agentibus.

Quem mihi dabis,
 qui aliquod pretium tempori ponat,
 qui diem aestimet,
 qui intellegat
 se cotidie mori?

In hoc enim fallimur,
 quod mortem prospicimus;
magna pars eius
 iam praeterit.

Quicquid aetatis retro est,
mors tenet.

Fac ergo, mi Lucili,
 quod facere te scribis,
omnes horas complectere.

Sic fiet,
 ut minus ex crastino
 pendeas,
 si hodierno
 manum inieceris.

Dum differtur,
vita transcurrit.

Omnia, Lucili, aliena sunt,
tempus tantum nostrum est.

In
huius rei unius
fugacis ac lubricae
possessionem
natura nos misit,
ex qua
expellit quicumque vult.

Et tanta stultitia mortalium est,
ut
quae minima et vilissima sunt,
certe reparabilia,
imputari sibi,
cum impetravere,
patiantur;
nemo se iudicet
quicquam debere,
qui tempus accepit,
cum interim hoc unum est,
quod ne gratus quidem
potest reddere.

Interrogabis fortasse,
quid ego faciam,
qui tibi ista praecipio.

Fatebor ingenue:
quod apud luxuriosum
sed diligentem
evenit,
ratio mihi constat
inpensae.

Non possum
 me dicere nihil perdere,
sed quid perdam
et quare
et quemadmodum,
 dicam;
causas paupertatis meae
 reddam.

Sed evenit mihi,
 quod plerisque
 non suo vitio
 ad inopiam redactis:
omnes ignoscunt,
nemo succurrit.

Quid ergo est?

Non puto pauperem,
cui
 quantulumcumque superest,
sat est.

Tu tamen
malo
serves tua,
et bono tempore
 incipies.

Nam
 ut visum est maioribus nostris,
sera parsimonia in fundo est.

Non enim tantum minimum
 in imo,
sed pessimum
remanet.

VALE.

Caput 2

Epistula II.

De itineribus et de lectione

Lucilium, qui Senecae scripserat se lectioni librorum operam navare nec locorum mutationibus delectari, laudat et, ut in his inceptis pergat, hortatur.

Prope idem argumentum Ep. XXVIII est.

Addit egregia consilia de recte et utiliter legendis libris, quae in memoriam revocant illud Quintiliani Instit. Orat. X, 1, multa magis quam multorum lectione firmandam mentem et ducendum esse colorem: sive quod alio loco acute praecepit, non multa, sed multum legere oportere. Egregium tandem illud consilium, ut Lucilius sibi quotidie e lectione sua praeceptum aliquod efficax excerpit, a se ipso custodiri ait Seneca, ideoque finit epistolam dicto Epicureo: honestam rem esse laetam paupertatem.

Saepius revertitur Noster ad haec consilia de lectione recte instituenda. Cf. de Tranquill. Anim. IX, 4; Epist. XLV, LXXXVIII, etc.

Mature autem vitia, quae in legendis libris committerentur, fuisse observata a viris intelligentibus docent vel Aristarchi et Aristophanis Bysant. praecepta, sive indices librorum ad legendum fructuosissimorum, sub nomine canonum notissimi. Quibus tamen illa vitia non prorsus sublata esse ex studio hominum isto, quo videri quam esse malint, satis superque pateret, nisi adhuc Polybius III, 57, p. 513 sq. Tom. I, ed. Schweighaeus. de eo quaereretur. Sed haec obiter et quasi perfusorie hic tantum attingere licet.

Pročitajte naglas latinski tekst.

Sen. ep. 2

Seneca Lucilio suo salutem

Ex iis quae mihi scribis, et ex iis quae audio, bonam spem de te concipio; non discurreis nec locorum mutationibus inquietaris. Aegri animi ista iactatio est. Primum argumentum conpositae mentis existimo posse consistere et secum morari.

Illud autem vide, ne ista lectio auctorum multorum et omnis generis voluminum habeat aliquid vagum et instabile. Certis ingeniis inmorari et innutriri oportet, si velis aliquid trahere, quod in animo fideliter sedeat. Nusquam est, qui ubique est. Vitam in peregrinatione exigentibus hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias. Idem accadat necesse est iis, qui nullius se ingenio familiariter applicant, sed omnia cursim et properantes transmittunt.

Non prodest cibus nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur; nihil aeque sanitatem impedit quam remediorum crebra mutatio; non venit vulnus ad cicatricem, in quo medicamenta temptantur; non convalescit planta, quae saepe transfertur. Nihil tam utile est, ut in transitu prosit.

Distringit librorum multitudo. Itaque cum legere non possis, quantum habueris, satis est habere, quantum legas.

“Sed modo,” inquis, “hunc librum evolvere volo, modo illum.” Fastidientis stomachi est multa degustare; quae ubi varia sunt et diversa, inquinant, non alunt. Probatos itaque semper lege, et si quando ad alios deverti libuerit, ad priores redi. Aliquid cotidie adversus paupertatem, aliquid adversus mortem auxilii compara, nec minus adversus ceteras pestes; et cum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die concoquas.

Hoc ipse quoque facio; ex pluribus, quae legi, aliquid adprehendo. Hodiernum hoc est, quod apud Epicurum nactus sum; soleo

enim et in aliena castra transire, non tamquam transfuga, sed tamquam explorator.

“Honestā,” inquit, “res est laeta paupertas.” Illa vero non est paupertas, si laeta est. Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis iaceat, quantum pascat aut feneret, si alieno inminet, si non adquisita sed acquirenda computat?

Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primus habere quod necesse est, proximus quod sat est.

VALE.

Caput 3

Epistula III.

De eligendis amicis

Familiariter reprehendit Lucilium quod amici nomine, ut vulgus soleat, usus sit, monetque eum demum vere ac proprie amicum esse quocum, si probatus fuerit, omnia nostra aequae ac nobiscum communicare possimus. Unde hoc nos proficere addit ut nec ipsi mali quid committamus et amicum constantem reddamus et fidelem. In quo et a vulgo sejungamus nos oportet, quippe qui nullo amici discrimine facto vel omnes amicorum loco habent vel amicitiae praestantiam ignorant. (Cf. Epist. IX, ubi alio eoque stoico more hunc locum persequitur.)

Quae quidem observatio de hominum inconstantia similem eorum errorem in ejus mentem revocat, utpote qui industriam in circumcursione perpetua et quietem in omni vacuitate a motu ponunt.

Satis laxo vinculo adhibetur Pomponii dictum clausulae loco, ejusdem fere argumenti.

Caeterum et de amicitia omnes egisse auctores, qui de officiis exposuerint, constat. In Stoicis autem hac re tractanda clari fuere Posidonius, Hecato, Panaetius (Vide Diog. Laert. VII, 124): quibus et Cicero in libro egregio de Amicitia, dialogo praestantissimo Platonis, cui titulus est: *Lysis*, in partes vocato, idem usum esse videtur.

Pročitajte naglas latinski tekst.

Sen. ep. 3

Seneca Lucilio suo salutem

Epistulas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo; deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere; ita in eadem epistula illum et dixisti amicum et negasti. Itaque si proprio illo verbo quasi publico usus es et sic illum amicum vocasti, quomodo omnes candidatos bonos viros dicimus, quomodo obvios, si nomen non succurrit, dominos salutamus, hac abierit.

Sed si aliquem amicum existimas, cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras et non satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Isti vero praepostero officia permiscet, qui contra praecepta Theophrasti, cum amaverunt, iudicant, et non amant, cum iudicaverunt. Diu cogita, an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit. Cum placuerit fieri, toto illum pectore admitte; tam audaciter cum illo loquere quam tecum.

Tu quidem ita vive, ut nihil tibi committas, nisi quod committere etiam inimico tuo possis; sed quia interveniunt quaedam, quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fidelem si putaveris, facies. Nam quidam fallere docuerunt, dum timent falli, et illi ius peccandi suspicando fecerunt. Quid est, quare ego ulla verba coram amico meo retraham? Quid est, quare me coram illo non putem solum?

Quidam quae tantum amicis committenda sunt, obviis narrant et in quaslibet aures, quicquid illos urserit, exonerant. Quidam rursus etiam carissimorum conscientiam reformidant, et si possent, ne sibi quidem credituri interius premunt omne secretum. Neutrum faciendum est. Utrumque enim vitium est, et omnibus credere et nulli. Sed alterum honestius dixerim vitium, alterum

tutius; sic utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt.

Nam illa tumultu gaudens non est industria, sed exagitatae mentis concursatio. Et haec non est quies, quae motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio et languor.

Itaque hoc, quod apud Pomponium legi, animo mandabitur: “quidam adeo in latebras refugerunt, ut putent in turbido esse, quicquid in luce est.” Inter se ista miscenda sunt, et quiescenti agendum et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera; illa dicet tibi et diem fecisse se et noctem. VALE.

Caput 4

Epistula IV.

De mortis metu

Hortatur amicum ut perseveret in philosophia et in emendando animo: quo majores enim profectus faciat, eo majorem voluptatem sensurum esse, virili animo assumpto et puerilitate deposita. Praecipua autem utilitas hujus studii est contemptus animae, sive mortis: quam quum ex frivolis causis contemnant interdum homines, e solidioribus virtutis causis multo magis eam esse parvi faciendam monet. Vitam itque una cum bonis eam comitantibus non esse amandam, sed omnem pro illa sollicitudinem deponendam, quum ex tot levissimis causis mors nos occupare possit. Finem epistolae facit dictum Epicuri de veris divitiis. Hoc emblemata per se egregium satis bene cum antecedentibus conjungi potest, quandoquidem ei, qui paucis contentus, nec avidus est rerum in vita supervacanearum, minus metus objicere potest mora, quam iis, qui contrariam vitae rationem inierunt: quanquam in hisce clausulis illam arc-tam cum antecedentibus conjunctionem quaerere velle ipsius auctoris consilio repugnaret.

Pročitajte naglas latinski tekst.

Sen. ep. 4

Seneca Lucilio suo salutem

Persevera ut coepisti et quantum potes propera, quo diutius frui emendato animo et conposito possis. Frueris quidem etiam dum emendas, etiam dum conponis; alia tamen illa voluptas est, quae percipitur ex contemplatione mentis ab omni labe purae et splendidae.

Tenes utique memoria, quantum senseris gaudium, cum praetexta posita sumpsisti virilem togam et in forum deductus es; maius expecta, cum puerilem animum deposueris et te in viros philosophia transscripserit. Adhuc enim non pueritia sed, quod est gravius, puerilitas remanet. Et hoc quidem peior est, quod auctoritatem habemus senum, vitia puerorum, nec puerorum tantum sed infantum. Illi levia, hi falsa formidant, nos utraque.

Proface modo; intelleges quaedam ideo minus timenda, quia multum metus adferunt. Nullum malum est magnum, quod extremum est. Mors ad te venit; timenda erat, si tecum esse posset; sed necesse est aut non perveniat aut transeat.

“Difficile est,” inquis, “animum perducere ad contemtionem animae.” Non vides, quam ex frivolis causis contemnatur? Alius ante amicae fores laqueo pependit, alius se praecipitavit e tecto, ne dominum stomachantem diutius audiret, alius, ne reduceretur e fuga, ferrum adegit in viscera. Non putas virtutem hoc effecturam, quod efficit nimia formido? Nulli potest segura vita contingere, qui de producenda nimis cogitat, qui inter magna bona multos consules numerat.

Hoc cotidie meditare, ut possis aequo animo vitam relinquere, quam multi sic conplectuntur et tenent, quomodo qui aqua torrente rapiuntur spinas et aspera.

Plerique inter mortis metum et vitae tormenta miseri fluctuantur et vivere nolunt, mori nesciunt.

Fac itaque tibi iucundam vitam omnem pro illa sollicitudinem deponendo. Nullum bonum adiuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus; nullius autem rei facilius amissio est, quam quae desiderari amissa non potest. Ergo adversus haec, quae incidere possunt etiam potentissimis, adhortare te et indura.

De Pompei capite pupillus et spado tulere sententiam, de Crasso crudelis et insolens Parthus; Gaius Caesar iussit Lepidum Dextro tribuno praebere cervicem, ipse Chaereae praestitit. Neminem eo fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur, quantum permiserat. Noli huic tranquillitati confidere; momento mare evertitur. Eodem die ubi luserunt navigia, sorbentur.

Cogita posse et latronem et hostem admovere iugulo tuo gladium: Ut potestas maior absit, nemo non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita dico: quisquis vitam suam contempsit, tuae dominus est. Recognosce exempla eorum, qui domesticis insidiis perierunt, aut aperta vi aut dolo; intelleges non pauciores servorum ira cecidisse quam regum. Quid ad te itaque, quam potens sit quem times, cum id, propter quod times, nemo non possit?

At si forte in manus hostium incideris, victor te duci iubebit; eo nempe, quo duceris. Quid te ipse decipis et hoc nunc primum, quod olim patiebaris, intellegis? Ita dico: ex quo natus es, duceris. Haec et eiusmodi versanda in animo sunt, si volumus ultimam illam horam placidi expectare, cuius metus omnes alias inquietas facit.

Sed ut finem epistulae inponam, accipe, quod mihi hodierno die placuit. Et hoc quoque ex alienis hortulis sumptum est. “Magnae divitiae sunt lege naturae composita paupertas.” Lex autem illa naturae scis quos nobis terminos statuatur? Non esurire, non sitire, non algere. Ut famem sitimque depellas, non est necesse superbis adsidere liminibus nec supercilium grave et contumeliosam etiam humanitatem pati, non est necesse maria temp-

tare nec sequi castra; parabile est, quod natura desiderat, et adpositum.

Ad supervacua sudatur. Illa sunt, quae togam conterunt, quae nos senescere sub tentorio cogunt, quae in aliena litora inpingunt. Ad manum est, quod sat est. Cui cum paupertate bene convenit, dives est. VALE.

Pars IV

Albii Tibulli elegiarum liber primus

Caput 5

Elegia I.

Haec prima Elegia, quae tempore postrema fuit, praefixa ceteris videtur ut constaret quodnam vitae genus Tibullus expeteret. Lapsus enim opibus exhaustoque opimo matrimonio, quod amoribus videtur profudisse, secessit in agellum. Unde Horat. “Non tu corpus eras sine pectore: Di tibi formam, Di tibi divitias dederant artemque fruendi.”

Haec igitur noster scripsit Tibullus in praediolo suo Pedano, ad Messalam Corvinum in Ciliciam proficiscentem; profiteturque malle se pauperem in otio degere vitam quam divitias bellicis laboribus comparare.

Divitias alius fulvo sibi congerat auro
Et teneat culti iugera multa soli,
Quem labor adsiduus vicino terreat hoste,
Marta cui somnos classica pulsa fugent:
Me mea paupertas vita traducat inertī, 5
Dum meus adsiduo luceat igne focus.
Ipse seram teneras maturo tempore vites
Rusticus et facili grandia poma manu;
Nec spes destituat, sed frugum semper acervos
Praebeat et pleno pingua musta lacu. 10
Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
Seu vetus in trivio florida certa lapis,
Et quodcumque mihi pomum novus educat annus,
Libatum agricolae ponitur ante deo.
Flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona 15
Spicea, quae templi pendeat ante fores,

Pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
Terreat ut saeva falce Priapus aves.
Vos quoque, felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra, Lares. 20
Tunc vitula innumeros lustrabat caesa iuvenco,
Nunc agna exigui est hostia parva soli.
Agnam cadet vobis, quam circum rustica pubes
Clamet “io messes et bona vina date”.
Iam modo iam possim contentus vivere parvo 25
Nec semper longae deditus esse viae,
Sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra
Arboris ad rivos praetereuntis aquae.
Nec tamen interdum pudeat tenuisse bidentem
Aut stimulo tardos increpuisse boves, 30
Non agnamve sinu pigeat fetumve capellae
Desertum oblita matre referre domum.
At vos exiguo pecori, furesque lupique,
Parcite: de magno est praeda petenda grege.
Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis 35
Et placidam soleo spargere lacte Palem.
Adsitis, divi, neu vos e paupere mensa
Dona nec e puris spernite fictilibus.
Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis
Pocula, de facili composuitque luto. 40
Non ego divitias patrum fructusque requiro,
Quos tulit antiquo condita messis avo:
Parva seges satis est, satis requiescere lecto
Si licet et solito membra levare toro.
Quam iuvat inmites ventos audire cubantem 45
Et dominam tenero continuisse sinu
Aut, gelidas hibernus aquas cum fuderit Auster,
Securum somnos igne iuvante sequi.

Hoc mihi contingat. Sit dives iure, furorem
 Qui maris et tristes ferre potest pluvias. 50
O quantum est auri pereat potiusque smaragdi,
 Quam fleat ob nostras ulla puella vias.
Te bellare decet terra, Messalla, marique,
 Ut domus hostiles praeferat exuvias;
Me retinent vinctum formosae vincla puellae, 55
 Et sedeo duras ianitor ante fores.
Non ego laudari curo, mea Delia; tecum
 Dum modo sim, quaeso segnis inersque vocer.
Te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
 Te teneam moriens deficiente manu. 60
Flebis et arsuro positum me, Delia, lecto,
 Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis.
Flebis: non tua sunt duro praecordia ferro
 Vincta, neque in tenero stat tibi corde silex.
Illo non iuvenis poterit de funere quisquam 65
 Lumina, non virgo, sicca referre domum.
Tu manes ne laede meos, sed parce solutis
 Crinibus et teneris, Delia, parce genis.
Interea, dum fata sinunt, iungamus amores:
 Iam veniet tenebris Mors adoperta caput, 70
Iam subrepet iners aetas, nec amare decebit,
 Dicere nec cano blanditias capite.
Nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes
 Non pudet et rixas inseruisse iuvat.
Hic ego dux milesque bonus: vos, signa tubaeque, 75
 Ite procul, cupidis volnera ferte viris,
Ferte et opes: ego composito securus acervo
 Despiciam dites despiciamque famem.

Textus cum paraphrasi

Divitias alius fulvo sibi congerat auro et teneat culti iugera multa soli, quem labor adsiduus vicino terreat hoste, Martia cui somnos classica pulsa fugent: me mea paupertas vita traducat inertī, dum meus adsiduo luceat igne focus.

Alius sibi opes accumulet auro fulvo, multaque praedia terrae aratae possideat: quem jugis anxietas propinquo hoste perterrefaciat, cui tubae bellicae pulsae soporem excutiant. Egestas mea me vitae ignavae transmittat, modo caminus meus perenni flamma fulgeat.

Ipsē seram teneras maturo tempore vites rusticus et facili grandia poma manu; nec spes destituat, sed frugum semper acervos praebeat et pleno pingua musta lacu.

Idem novellas vites agricola plantabo tempore opportuno, et proceras arbores mala ferentes industria manu. Nec me fallat expectatio, at perpetuo frumentorum cumulos suppeditet, et vina suavia e lacu referto.

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris seu vetus in trivio florida certa lapis, et quodcumque mihi pomum novus educat annus, libatum agricolae ponitur ante deo.

Colo etenim, sive truncus in agris relictus, sive saxum antiquum in trivio gerit corollas floridas. Et quosvis fructus gignit mihi novus annus, prius decerpti Deo Ruricolae offeruntur.

Flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona spicea, quae templi pendeat ante fores, pomosisque ruber custos ponatur in hortis, terreat ut saeva falce Priapus aves.

O Ceres flava, corona spicea tibi sit ex agris meis, quae ad aedis januam appendatur; et tutor rubicundus Priapus statuatur in hortis pomiferis, ut volucres minaci falce territet.

Vos quoque, felicitis quondam, nunc pauperis agri custodes, fertis munera vestra, Lares.

Vos etiam, o Lares tutores praedii mei quondam prosperi, jam tenuis, dona vestra accipitis.

Tunc vitula innumeros lustrabat caesa iuencos, nunc agna exigui est hostia parva soli.

Tum bucula immolata plurimos boves expiabat; jam vero agna ampla est victima agri modici.

Agna cadet vobis, quam circum rustica pubes clamet “io messes et bona vina date”.

Agna vobis mactabitur, circa quam agrestis juvenus vociferetur: Io tribuite segetes, et vina dulcia.

Iam modo iam possim contentus vivere parvo nec semper longae deditus esse viae, sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra arboris ad rivos praetereuntis aquae.

Ego namque nunc modico contentus vitam degere queo, neque perpetuo obnoxius esse longo itineri; at ortum aestivum Caniculae devitare sub umbra arboris, ad rivos aquae praeterfluentis.

Nec tamen interdum pudeat tenuisse bidentem aut stimulo tardos increpuisse boves, non agnamve sinu pigeat fetumve capellae desertum oblita matre referre domum.

Neque tamen aliquando me pigeat pastinum traxisse aut boves lentos aculeo instigasse. Nec me pudeat gremio in aedes reportare aut agnam, aut caprae partum a matre immemori derelictum.

At vos exiguo pecori, furesque lupique, parcite: de magno est praeda petenda grege.

Vos autem, o fures et lupi, abstinete ab exiguo pecore : praeda vobis est rapienda ex magno grege.

Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis et placidam soleo spargere lacte Palem.

Tum singulis annis consuevi, et pastorem meum expiare, et mitem Palem lacte perfundere.

Adsitis, divi, neu vos e paupere mensa dona nec e puris spernite fictilibus.

O Di, praesto sitis, neque vos despiciate munera e tenui mensa, neque e levibus samiis seu fictilibus.

Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis pocula, de facili composuitque luto.

Priscus rusticus primo sibi finxit vasa samia, seu fictilia, et e levi argilla conflavit.

Non ego divitias patrum fructusque requiro, quos tulit antiquo condita messis avo: parva seges satis est, satis requiescere lecto si licet et solito membra levare toro.

Non ego majorum opes et reditus desidero, quos seges reposita attulit priscis avis. Messis exigua sufficit; sufficit quiescere cubili, et unico lectulo artus relaxare.

Quam iuvat inmites ventos audire cubantem et dominam tenero
continuisse sinu aut, gelidas hibernus aquas cum fuderit Auster,
securum somnos igne iuvante sequi.

Quam me delectat requiescentem saeva flamina auscultare, blandisque aman-
tem premere complexibus. Vel, quando Notus hyemalis undas immiserit, tran-
quillum consecrari quietem pluvia conciliante.

Hoc mihi contingat. Sit dives iure, furorem qui maris et tristes
ferre potest pluvias.

Id mihi accidat. Is opulentus merito sit, qui pati potest iras pelagi et graves
imbres.

O quantum est auri pereat potiusque smaragdi, quam fleat ob
nostras ulla puella vias.

O potius quicquid est auri et smaragdi intereat, quam ut puella aliqua ploret
propter itinera nostra.

Te bellare decet terra, Messalla, marique, ut domus hostiles prae-
ferat exuvias; me retinent vinctum formosae vincla puellae, et
sedeo duras ianitor ante fores.

O Messalla par est, te certare terra et mari, ut aedes tuae praetendant hostica
spolia. Me catenae pulchrae puellae ligatum coercent, et ad januam saevam
quasi ostiarius resideo.

Non ego laudari curo, mea Delia; tecum dum modo sim, quaeso
segnis inersque vocer.

Non equidem commendari expeto, o Delia mea, modo tecum verser, appeller,
oro, ignavus et otiosus.

Te spectem, suprema mihi cum venerit hora, te teneam moriens
deficiente manu.

Ego intuear te, ubi mihi ultima hora advenerit, te languente dextera mortem
obiens teneam.

Flebis et arsuro positum me, Delia, lecto, tristibus et lacrimis
oscula mixta dabis. Flebis: non tua sunt duro praecordia ferro
vincta, neque in tenero stat tibi corde silex. Illo non iuvenis po-
terit de funere quisquam lumina, non virgo, sicca referre domum.

O Delia, me etiam lugebis collocatum in toro flagraturus, et basia praebebis
moestis fletibus confusa; plorabis, viscera tua non sunt ferro aspero constricta,
nec lapis stat tibi in molli pectore : nullus juvenis, nec puella, domum
referre poterit aridos oculos ex illis exequiis.

Tu manes ne laede meos, sed parce solutis crinibus et teneris,
Delia, parce genis.

Tu ne viola umbram meam : verum passis comis abstine, o Delia, et ori deli-
cato tempera.

Interea, dum fata sinunt, iungamus amores: iam veniet tenebris
Mors adoperta caput, iam subrepet iners aetas, nec amare dece-
bit, dicere nec cano blanditias capite.

Interim donec sors patitur, conciliemus amores : mox letum adveniet caput
caligine obtectum : mox illabetur ignava aetas, nec amare conveniet, nec de-
licias dicere cano vertice.

Nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes non pudet
et rixas inseruisse iuvat.

Jam expeditus amor exercendus est, quamdiu minime piget fores rumpere, et
delectat jurgia immiscuisse.

Hic ego dux milesque bonus: vos, signa tubaeque, ite procul,
cupidis volnera ferte viris, ferte et opes: ego composito securus
acervo despiciam dites despiciamque famem.

Hac in re ego ductor et miles fortis; vos, vexilla et buccinae, longe facessite.
Avidis hominibus plagas immittite. Divitias etiam adducite. Ego congesto
cumulo tranquillus locupietes aspernabor, et contemnam esuriem.

Caput 6

Elegia II.

Tibullus hac Elegia queritur appositum esse custodem amicae suae Deliae docetque qua ratione custodes fallat ut ipsi inter se possint amores suos conferre etiam praesente viro.

Adde merum vinoque novos conpesce dolores,
Occupet ut fessi lumina victa sopor,
Neu quisquam multo percussum tempora baccho
Excitet, infelix dum requiescit amor.
Nam posita est nostrae custodia saeva puellae, 5
Clauditur et dura ianua firma sera.
Ianua difficilis domini, te verberet imber,
Te Iovis imperio fulmina missa petant.
Ianua, iam pateas uni mihi, victa querelis,
Neu furtim verso cardine aperta sones. 10
Et mala siqua tibi dixit dementia nostra,
Ignoscas: capiti sint precor illa meo.
Te meminisse decet, quae plurima voce peregi
Supplice, cum posti florida sertae darem.
Tu quoque ne timide custodes, Delia, falle, 15
Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.
Illa favet, seu quis iuvenis nova limina temptat,
Seu reserat fixo dente puella fores;
Illa docet molli furtim derepere lecto,
Illa pedem nullo ponere posse sono, 20

Illa viro coram nutus conferre loquaces
 Blandaue conpositis abdere verba notis.
 Nec docet hoc omnes, sed quos nec inertia tardat
 Nec vetat obscura surgere nocte timor.
 En ego cum tenebris tota vagor anxius urbe, 25
 〈Securum tenebris me facit ipsa Venus〉
 Nec sinit occurrat quisquam, qui corpora ferro
 Volneret aut rapta praemia veste petat.
 Quisquis amore tenetur, eat tutusque sacerque
 Qualibet: insidias non timuisse decet. 30
 Non mihi pigra nocent hibernae frigora noctis,
 Non mihi, cum multa decidit imber aqua.
 Non labor hic laedit, reseret modo Delia postes
 Et vocet ad digiti me taciturna sonum.
 Parcite luminibus, seu vir seu femina fiat 35
 Obvia: celari volt sua furta Venus.
 Neu strepitu terrete pedum neu quaerite nomen
 Neu prope fulgenti lumina ferte face.
 Siquis et inprudens adspexerit, occulat ille
 Perque deos omnes se meminisse neget: 40
 Nam fuerit quicumque loquax, is sanguine natam,
 Is Venerem e rapido sentiet esse mari.
 Nec tamen huic credet coniunx tuus, ut mihi verax
 Pollicita est magico saga ministerio.
 Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi, 45
 Fluminis haec rapidi carmine vertit iter,
 Haec cantu finditque solum Manesque sepulcris
 Elicit et tepido devocat ossa rogo;
 Iam tenet infernas magico stridore catervas,
 Iam iubet adpersas lacte referre pedem. 50
 Cum libet, haec tristi depellit nubila caelo,
 Cum libet, aestivo convocat orbe nives.

Sola tenere malas Medae dicitur herbas,
 Sola feros Hecates perdomuisse canes.
 Haec mihi composuit cantus, quis fallere posses: 55
 Ter cane, ter dictis despue carminibus.
 Ille nihil poterit de nobis credere cuiquam,
 Non sibi, si in molli viderit ipse toro.
 Tu tamen abstineas aliis: nam cetera cernet
 Omnia, de me uno sentiet ipse nihil. 60
 Quid, credam? nempe haec eadem se dixit amores
 Cantibus aut herbis solvere posse meos,
 Et me lustravit taedis, et nocte serena
 Concidit ad magicos hostia pulla deos.
 Non ego, totus abesset amor, sed mutuus esset, 65
 Orabam, nec te posse carere velim.
 Ferreus ille fuit, qui, te cum posset habere,
 Maluerit praedas stultus et arma sequi.
 Ille licet Cilicum victas agat ante catervas,
 Ponat et in capto Martia castra solo, 70
 Totus et argento contextus, totus et auro
 Insideat celeri conspiciendus equo,
 Ipse boves mea si tecum modo Delia possim
 Iungere et in solito pascere monte pecus,
 Et te, dum liceat, teneris retinere lacertis, 75
 Mollis et inculta sit mihi somnus humo.
 Quid Tyrio recubare toro sine amore secundo
 Prodest, cum fletu nox vigilanda venit?
 Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem
 Nec sonitus placidae ducere posset aquae. 80
 Num Veneris magnae violavi numina verbo,
 Et mea nunc poenas in pia lingua luit?
 Num feror incestus sedes adiisse deorum
 Sertaque de sanctis deripuisse focis?

Non ego, si merui, dubitem procumbere templis	85
Et dare sacratis oscula liminibus,	
Non ego tellurem genibus perrepere supplex	
Et miserum sancto tundere poste caput.	
At tu, qui laetus rides mala nostra, caveto	
Mox tibi: non uni saeviet usque deus.	90
Vidi ego, qui iuvenum miseros lusisset amores,	
Post Veneris vinclis subdere colla senem	
Et sibi blanditias tremula componere voce	
Et manibus canas fingere velle comas,	
Stare nec ante fores puduit caraeve puellae	95
Ancillam medio detinuisse foro.	
Hunc puer, hunc iuvenis turba circumterit arta,	
Despuit in molles et sibi quisque sinus.	
At mihi parce, Venus: semper tibi dedita servit	
Mens mea: quid messes uris acerba tuas?	100

Textus cum paraphrasi

Adde merum vinoque novos conpesce dolores, occupet ut fessi lumina victa sopor, neu quisquam multo percussum tempora baccho excitet, infelix dum requiescit amor.

Affer vinum, et mero seda recentes molestias, ut somnus defatigati oculos domitas teneat; neve ullus expergeficiat me imbutum caput largo Baccho, donec amor infortunatus cessat.

Nam posita est nostrae custodia saeva puellae, clauditur et dura ianua firma sera.

Adhibitae sunt enim crudeles excubiae puellae meae; et fores stabiles valido pessulo obserantur.

Ianua difficilis domini, te verberet imber, te Iovis imperio fulmina missa petant.

O molesta ianua heri, te pluvia feriat, te fulmina Jovis jussu jacta percutiant.

Ianua, iam pateas uni mihi, victa querelis, neu furtim verso cardine aperta sones. Et mala siqua tibi dixit dementia nostra, ignoscas: capiti sint precor illa meo.

O ianua, mihi soli aperiaris exorata querimoniis meis, et ne strideas converso cardine clam reserata; et condones, si qua maledicta locuta est tibi insania mea, opto, ut illa capiti meo eveniant.

Te meminisse decet, quae plurima voce peregi supplice, cum posti florida sarta darem.

Aequum est te recordari innumera quae verbis precantibus profudi, dum floreas coronas tuis postibus adhiberem.

Tu quoque ne timide custodes, Delia, falle, audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.

Tu etiam, o Delia, ne cunctanter excipe excubitores tuos. Venus ipsa audentes sublevat.

Illa favet, seu quis iuvenis nova limina temptat, seu reserat fixo dente puella fores; illa docet molli furtim derepere lecto, illa pedem nullo ponere posse sono, illa viro coram nutus conferre loquaces blandaque conpositis abdere verba notis.

Haec auxiliatur, sive juvenis aliquis novas aedes experitur, sive puella clavi inserta aperit ostium. Haec ipsa erudit clam egredi e tenero cubili, et nullo strepitu posse passum figere, et communicare nutus loquaces marito praesente, et tegere mollia verba pactis signis.

Nec docet hoc omnes, sed quos nec inertia tardat nec vetat obscura surgere nocte timor. En ego cum tenebris tota vagor anxius urbe, *⟨securum tenebris me facit ipsa Venus⟩* nec sinit occurrat quisquam, qui corpora ferro volneret aut rapta praemia veste petat.

Neque cunctos ea de re erudit: ut quos nec segnitie remoratur, nec metus prohibet expergisci nocte tenebrosa: nec patitur ut ullus obsistat, qui corpora gladio laedat, vel detracto indumento pretium poscat.

Quisquis amore tenetur, eat tutusque sacerque qualibet: insidias non timuisse decet.

Quicumque amore occupatur, ille securus abeat et inviolabilis quacumque voluerit; par est non metuisse pericula.

Non mihi pigra nocent hibernae frigora noctis, non mihi, cum multa decidit imber aqua. Non labor hic laedit, reseret modo Delia postes et vocet ad digiti me taciturna sonum.

Mihi non officit tardum gelu noctis hyemalis, nec quando pluvia crebra aqua delabitur: haec molestia non angit me, dummodo Delia mihi januam aperiat, et ipsa tacens accersat me ad digitorum strepitum.

Parcite luminibus, seu vir seu femina fiat obvia: celari volt sua furta Venus.

Abstinete lucernis, sive homo, sive mulier, mihi occurras: Venus cupit abscondi furta sua.

Neu strepitu terrete pedum neu quaerite nomen neu prope fulgenti lumina ferte face.

Nec me pedum sonitu perterrefacite, nec rogate nomen, nec admovete mihi propius lucernas claro lumine.

Siquis et inprudens adspexerit, occulat ille perque deos omnes se meminisse neget: nam fuerit quicumque loquax, is sanguine natam, is Venerem e rapido sentiet esse mari.

Si aliquis incogitans me viderit, is rem celet, et per cunctos caelites inficietur se recordari. Quisquis enim garrulus extiterit, ille experietur Venerem e cruore procreatam esse, et e truculento pelago.

Nec tamen huic credet coniunx tuus, ut mihi verax pollicita est magico saga ministerio.

Neque tamen maritus tuus isti adhibebit fidem, ut promisit mihi maga veridica officio suo sortilego.

Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi, fluminis haec rapidi carmine vertit iter, haec cantu finditque solum Manesque sepulcris elicit et tepido devocat ossa rogo; iam tenet infernas magico stridore catervas, iam iubet adpersas lacte referre pedem.

Ego ipsam spectavi ab aethere astra devocantem; ipsa cantibus retorquet cursum velocis amnis. Ipsa carminibus terram dirumpit, umbrasque e tumultis excitat, et ossa deripit e bustis calidis. Modo concitat magico sonitu turbas Tartareas; easque modo lacte permulsas gradum reportare imperat.

Cum libet, haec tristi depellit nubila caelo, cum libet, aestivo convocat orbe nives.

Quando vult, ipsa ex aere obscuro nubes fugat, quando vult aestivo cursu nives congregat.

Sola tenere malas Medae dicitur herbas, sola feros Hecates perdomuisse canes.

Ipsa una fertur cognoscere malefica Medae gramina, una pervicisse truculentos Hecates canes.

Haec mihi composuit cantus, quis fallere posses: ter cane, ter dictis despue carminibus.

Ipsa confecit mihi carmina, quibus maritum decipere posses. Ter canta; prolatis cantibus, ter inspue.

Ille nihil poterit de nobis credere cuiquam, non sibi, si in molli viderit ipse toro.

Ille nemini quicquam credere poterit de nobis, nec sibi ipsi, etsi nos idem in tenero lecto conspexerit.

Tu tamen abstineas aliis: nam cetera cernet omnia, de me uno sentiet ipse nihil.

At tu ab aliis temperes; reliqua enim omnia videbit, de me solo nihil esse intelliget.

Quid, credam? nempe haec eadem se dixit amores cantibus aut herbis solvere posse meos, et me lustravit taedis, et nocte serena concidit ad magicos hostia pulla deos.

Quid ego existimem? Scilicet ea ipsa affirmavit se carminibus aut graminibus dissolvere posse amores meos. Me etiam facibus purgavit; et furca procubuit victima ad magica numina clara nocte.

Non ego, totus abesset amor, sed mutuus esset, orabam, nec te posse carere velim.

Non ego precabar ut integer amor absisteret, at reciprocus esset, nec cupiam posse reipsa destitui.

Ferreus ille fuit, qui, te cum posset habere, maluerit praedas stultus et arma sequi.

Ille ferreus sit, qui, si te tenere queat, praeoptarit stolidus exuvias ac militiam sectari.

Ille licet Cilicum victas agat ante catervas, ponat et in capto Martia castra solo, totus et argento contextus, totus et auro insideat celeri conspiciendus equo, ipse boves mea si tecum modo Delia possim iungere et in solito pascere monte pecus, et te, dum liceat, teneris retinere lacertis, mollis et inculta sit mihi somnus humo.

Esto ille copias Cilicum fusas coram propellat, et bellica tentoria statuatur in terra occupata: ac totus argento, et totus auro concinnatus, spectandus sedeat veloci equo. Dum tecum sim, o Delia mea, ipse tauros jugare queam, et

gregem pascere in desertis collibus. Et mihi dulcis quies sit in humo aspera, modo fas mihi sit te suaviter amplecti.

Quid Tyrio recubare toro sine amore secundo prodest, cum fletu nox vigilanda venit?

Quid juvat quiescere in lecto Tyrio absque amore prospero, quando nox lacrymis vigilanda est?

Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem nec sonitus placidae ducere posset aquae.

Tunc enim nec plumae, nec peristromata variegata, nec sonus lenis aquae somnum queat conciliare.

Num Veneris magnae violavi numina verbo, et mea nunc poenas in pia lingua luit?

An potestatem Veneris magnae dicto offendi? Et lingua improba jam supplicium pendit?

Num feror incestus sedes adiisse deorum sartaque de sanctis deripuisse focus?

An dicor Divorum templa impurus invisisse, et coronas e sacris aris detraxisse?

Non ego, si merui, dubitem procumbere templis et dare sacratis oscula liminibus, non ego tellurem genibus perrepere supplex et miserum sancto tundere poste caput.

Equidem non cuncter, si dignus sum, eorum fanis procidere, et augustis foribus oscula praeberere. Non ego cuncter genibus terram supplex perreptare, et sacris postibus infelix caput allidere.

At tu, qui laetus rides mala nostra, caveto mox tibi: non uni saeviet usque deus.

Tu vero, qui gaudens ludis mea incommoda, prospicito modo tibi ipsi: idem Deus non perpetuo iratus erit.

Vidi ego, qui iuvenum miseros lusisset amores, post Veneris vinculis subdere colla senem et sibi blanditias tremula componere voce et manibus canas fingere velle comas, stare nec ante fores puduit caraeve puellae ancillam medio detinuisse foro.

Ego ipse spectavi, qui infelices amores irrisisset, postea vetulum subicere cervicem Veneris jugo, et concinnare sibi illecebras trementi voce, et manibus cupere medicare canos capillos. Nec erubuit haerere ad januam, aut media platea amicae dilectae famulam remorari.

Hunc puer, hunc iuvenis turba circumterit arta, despuit in molles et sibi quisque sinus.

Ipsum pueri, ipsum adolescentes denso coetu circummurmurant; et singuli sibi in tenerum gremium despuunt.

At mihi parce, Venus: semper tibi dedita servit mens mea: quid messes uris acerba tuas?

Tu vero, o Venus, ignosce mihi, animus meus tibi devotus perpetuo fuit addictus. Quare incendis aspera fruges tuas?

Pars V

Terentii Adelphoe

Caput 7

Adelphoe, didascalia et prologus.

Didascalia

INCIPIT TERENCE ADELPHOE : ACTA LVDIS FVNEBRI-
BVS L · AEMELIO PAVLO QVOS FECERE Q · FABIVS MA-
XVMVS P · CORNELIVS AFRICANVS : EGERE L · AM-
BIVIVS TVRPIO L · HATILIVS PRAENESTINVS : MO-
DOS FECIT FLACCVS CLAVDI TIBIIS SARRANIS TOTA
: GRAECA MENANDRV : FACTA VI M · CORNELIO CE-
THEGO L · ANICIO GALLO COS ·

Adelphi, Comoedia Terentii, acta ludis funebribus Lucii Aemilii Pauli, quos dederunt Q. Fabius Maximus, P. Cornelius Africanus, illius filii. Egerunt L. Attilius Prænестinus et Minucius Protimus. Modos fecit et cantica Flaccus Claudii filius, tibiis Sarranis paribus, sinistris. Haec Comoedia facta est Latina e Graeca Menandri, L. Anicio Gallo, M. Cornelio Cethego Consulibus.

C. Sulpici Apollinaris periocha

Duos cum haberet Demea adolescentulos,
dat Micioni fratri adoptandum Aeschinum,
sed Ctesiphonem retinet. hunc citharistriae
lepore captum sub duro ac tristi patre
frater celabat Aeschinus; famam rei,
amorem in sese transferebat; denique
fidicinam lenoni eripit. vitiaverat

5

eidem Aeschinus civem Atticam pauperculam
 fidemque dederat hanc sibi uxorem fore.
 Demea iurgare, graviter ferre; mox tamen
 ut veritas patefactast, ducit Aeschinus
 vitiatam, potitur Ctesipho citharistriam.

10

Paraphrasis

Demea, duos habens filios, dat ex illis Aeschinum fratri Micioni in adoptionem, et Ctesiphonem alterum in sua potestate retinet: hunc, fidicinae festiva forma et ingenio irretitum, cum aspero et saevo patri subditus esset, frater Aeschinus occultabat; rumorem et amorem in se transferebat, simulans se esse amatorem citharistriae: denique eam lenoni per vim abripuit. Stupraverat quoque Aeschinus Pamphilam, virginem Atticam, pauperculam quidem, sed bonam, bonis civibus prognatam, pollicitusque fuerat se eam ducturum uxorem. Demea morosum et iurgiosum se praebebat, et iniquo animo ferebat. Sed cito, postquam id quod res erat manifestum fuit de psaltria, Aeschinum non sibi, sed Ctesiphoni fratri eam rapuisse, ducit Aeschinus uxorem Pamphilam a se compressam; Ctesipho fit compos fidicinae, placato et victo precibus Demea, patre severo et molesto.

Personae

(Prologus)

Micio Senex

Demea Senex

Sannio Leno

Aeschinus Adulescens

Bacchis Meretrix

Parmeno Servos

Syrus Servos

Ctesipho Adulescens

Sostrata Matrona

Canthara Anus

Geta Servos

Hegio Senex

Dromo Puer

Pamphila Virgo

(Cantor)

AELII DONATI, V. C. ORATORIS URBIS ROMAE, PRAEFATIO IN ADELPHOS TERENTII.

Haec Fabula palliata, ut ipsum indicat nomen, ex plurali numero, cum sit una: et masculino genere, cum sit Comoedia: ex Graeca Lingua, cum sit Latina, censetur. Potuit eam Terentius Fratres dicere: sed et Graeci nominis εὐφωνίαν perderet: et praeterea togata videretur; ad summam, non statim intelligeretur Menandri esse: quod Terentius in primis lectorem scire cupit: minus existumans laudis, proprias scribere, quam Graecas transferre. Est igitur Menandri: et a Fratrum facto, quibus argumentum nititur, nomen accipit. Hujus tota actio cum sit mixta ex utroque genere, ut fere Terentianae omnes, praeter Heautontimorumenon, tamen majori ex parte Motoria est: nam Statarios locos perpauca habet. Prodest autem et delectat actu et stylo. In hac, primae partes sunt, ut quidam putant, Demeae: ut quidam, Syri. Quod si est, ut primas Syrus habeat; secundae Demeae erunt, tertiae Micionis, et sic deinceps. Quanquam etiam sunt qui putant, primas Micioni dandas, secundas Syro, tertias Demeae. Nam, quod ait Terentius, “Senes qui primi venient”: non ad partes quas dicimus, sed ad ordinem pertinet exeuntium personarum. Haec etiam, ut cetera hujusmodi Poemata, quinque Actus habeat necesse est, choris divisos a Graecis Poetis: quos etsi retinendi causa jam inconditos spectatores minime distinguunt Latini Comici, metuentes scilicet, ne quis fastidiosus finito Actu, velut admonitus abeundi, reliquae Comoediae fiat contemtor et surgat; tamen a doctis veteribus discreti atque disjuncti sunt, ut mox aperiemus post argumenti narrationem. In hac Prologus aliquanto lenior inducitur: qui magis etiam in se purgando, quam in adversariis laedendis est occupatus. Protasis est turbulenta, Epitasis clamosa, Catastrophe lenis. Quarum partium rationem diligentius in principio proposuimus, cum de Comoedia quaedam diceremus. Haec sane acta est ludis scenicis

funebribus L. Aemilii Pauli: agentibus L. Ambivio et L. Turpione: qui cum suis gregibus etiam tum personati agebant. Modulata est autem tibiis dextris, id est, Lydiis, ob seriam gravitatem, qua fere in omnibus Comoediis utitur hic Poeta. Saepe tamen, mutatis per scenam modis, cantica mutavit: quod significat titulus scenae, habens subjectas personis literas, M. M. C. Item Diverbia ab histrionibus crebro pronuntiata sunt, quae significantur D. et M. literis secundum personarum nomina praescriptis, in eo loco ubi incipit scena. Annotandum sane, quod haec Fabula *πρωτατικὸν πρόσωπον* non habet, hoc est, personam, quae ad argumentum nihil attineat, quaeque sit assumpta extrinsecus, ut est in Andria Sosia. Hanc dicunt ex Terentianis secundo loco actam, etiam tum rudi nomine Poetae. Itaque sic pronuntiatam, Adelphoe Terenti, non Terenti Adelphoe: quod adhuc magis de Fabulae nomine Poeta, quam de Poetae nomine Fabula commendabatur. In hac quidem spectatur quid intersit inter rusticam et urbanam vitam: mitem et asperam: coelibis et mariti: veri patris et per adoptionem facti. Quibus propositis ad exemplum, vitanda perinde, fugiendaque, Terentius monstrans, artificis Poetae per totam Fabulam obtinet laudem.

AELII DONATI ARGUMENTUM IN ADELPHOS.

Ex duobus Atticis fratribus, alter quidem, Demea nomine, rus coluit, uxorem duxit, filios suscepit duos, Aeschinum et Ctesiphonem. At alter, Micio nomine, uxorem non duxit, et filios procreare noluit: sed sibi filium fratris Aeschinum adoptavit: atque ita indulgenter eduxit a parvulo, ut effuse luxuriatus adolescens ad postremum civem Atticam virginem vitaret, captus amore ejus: quo facto, et cum matre puellae pepigit nuptias ejusdem, quam vitiavit. Cumque rem gestam ad patris, a quo adoptatus fuerat, conscientiam jam jamque perlaturus esset, precibus Ctesiphonis, fratris sui, qui apud durum patrem atque agrestem Demeam parcius atque arctius haberetur, impulsus est, et ut eidem a lenone raperet meretricem: quo facto, multiplici errore completur Fabula. Nam et Demea cum hoc ipso, id est, cum Micione litigabat,

tanquam cum eo qui corruperit adolescentem adoptatum, in mores perditos, nesciens suum sibi filum Ctesiphonem esse corruptum, eluditurque a Syro et Micione per totam Fabulam. Et mater puellae jam decimo mense post raptum virginis Aeschinum credit sibi ipsi rapuisse meretricem. Quae perturbatio cito in tranquillum redacta est. Nam, re comperta de vitio virginis, Micio dat civem Aeschino quam concupiverat: ejusque matrem ipse accipit. Deprehenso vero Ctesiphone in amore meretricis, primo irascitur Demea: post lenitur, atque habendae ejus meretricis licentiam praebet.

Primus actus haec continet: Micionis solius primo verba: et post, ejusdem et Demeae jurgium.

Secundus actus haec continet: lenonis alteram rixam adversus Aeschinum pro puella: ejusdem apud Syrum querelas: laetitiam Ctesiphonis: obsessionem amicae: et ejusdem gratiarum actiones apud Aeschinum.

Tertius actus haec continet: trepidationem matris Sostratae et Cantharae nutricis ob parturientem Pamphilam vitiata ab Aeschino: Getam nuntiantem dominae suae per errorem, quod sibi rapuerit Aeschinus meretricem: reditum in scenam Demeae: ejusdemque cum Syro ludificante sermocinationem: interventum Hegionis, cum querela apud eundem Demeam de facto Aeschini, de consolatione Sostratae.

Quartus actus haec continet: Ctesiphonis cum Syro colloquium: delusionem Demeae: ejusdemque in scenam interventum, atque secundam frustrationem per Syrum factam: Micionis cum Hegione sermonem: querelam Aeschini de rebus suis, ejusdemque cum Micione patre facetissimam dissertationem: Demeae reditum in scenam ex errore, in quem eum conjecerat Syrus: et renovatum cum fratre ejusdem jurgium: processionem in scenam temulenti Syri.

Quintus actus haec continet:prehensionem Ctesiphonis cum meretrice: tertium cum Micione jurgium Demeae, ejusdemque vitae pristinae correptionem: et per eum multa in Comoedia Nova, hoc est, blandimentum circa Aeschinum, et affabilitatem circa Getam: conciliationem Syri et uxoris ejus: et veniam circa Ctesiphonem: permissionemque habendae meretricis.

Servatur autem per totam Fabulam mitis Micio, saevus Demea, leno avarus, callidus Syrus, timidus Ctesipho, liberalis Aeschinus, pavidae mulieres, gravis Hegio.

In dividendis actibus Fabulae identidem meminerimus; primo paginarum dinumerationem neque Graecos, neque Latinos servasse: cum ejus distributio hujusmodi rationem habeat, ut, ubi attentior spectator esse potuerit, longior actus sit: ubi fastidiosior, brevior atque contractior. Deinde etiam illud, in eundem actum posse conjici, et tres et quatuor scenas introeuntium atque exeuntium personarum.

Facta autem haec una est de duabus Fabulis, Adelphis Menandri, et Commo-
rientibus Diphili.

Prologus

Postquam poeta sensit scripturam suam
ab iniquis observari, et advorsarios
rapere in peiorem partem quam acturi sumus,
indicio de se ipse erit, vos eritis iudices
laudin an vitio duci factum oporteat. 5
Synapothnescontes Diphili comoedias:
eam Commorientis Plauti fecit fabulam.
in Graeca adulescens est qui lenoni eripit
meretricem in prima fabula: eum Plautus locum
reliquit integrum, eum hic locum sumpsit sibi 10
in Adelphos, verbum de verbo expressum extulit.
eam nos acturi sumus novam: pernoscite
furtumne factum existumetis an locum
reprehensum qui praeteritu negligentiast.
nam quod isti dicunt malevoli, homines nobilis 15
hunc adiutare adsidueque una scribere,
quod illi maledictum vehemens esse existumant,
eam laudem hic ducit maxumam quom illis placet
qui vobis univorsis et populo placent,
quorum opera in bello in otio in negotio 20
suo quisque tempore usust sine superbia.
de(h)inc ne exspectetis argumentum fabulae,
senes qui primi venient in partem aperient,
in agendo partem ostendent. facite aequanimitas
poetae ad scribendum augeat industriam. 25

Paraphrasis

Postquam Poeta Terentius intellexit Comoedias, quas scripsit, curiose explorari, et notari ab improbis hominibus atque adversariis obtrectandi gratia, et Comoediam, quam exhibituri sumus, ab his reprehendi et culpari; ipsemet quid fecerit vobis indicabit; vos judicabitis utrum factum laude dignum sit, an vituperio. Diphilus Poeta comicus Graecus Comoediam fecit, quam Graece Synapothnescontes inscripsit: eam Plautus Latine composuit, et Commorientes nominavit. In Graeca Diphili quidam inducitur adolescens rapiens lenoni meretricem, in prima parte Fabulae; eum locum reliquit Plautus intactum: hic vero Poeta Terentius hunc locum transtulit in Adelphos, et ex Graeco in Latinum vertens ornatorem reddidit. Eam Comoediam novam, nempe Adelphos, vobis, spectatores, nunc acturi et recitaturi sumus. Nunc perspicite an censere debeatis, hunc locum, quem mutuatus est Terentius, furti vitio accusandum sit, an potius dicendum ab eo resumptum et retentum esse, postquam Plautus eum pro derelicto negligenter habuerat. Nam, quod adversarii isti in vulgus jactant, homines nobili et patricia stirpe clarissimos et operam suam dare, et perpetuo una Comoedias facere; quod illi vituperium grave arbitrantur, id sibi ingenti gloriae tribuit, cum illis gratus et acceptus est, qui vobis, quotquot hic estis, et universo populo grati et accepti sunt: quorum beneficia, in militia et in pace, commode in omnes collata fuerunt sine fastu et ostentatione. Exinde nolite expectare ut argumentum fabulae vobis enarretur. Senes, qui primi in proscenium prodibunt, ii partem explicabunt ipso initio, partem in reliquo dramate. Concedite, ut aequo et propitio animo adsitis, quo labor et industria Poetae ad faciendas Comoedias magis ac magis excitetur.

Caput 8

Adelphoe, actus I, scaena I.

Scaena I. Micio.

Micio: Storax! – non rediit hac nocte a cena Aeschinus
neque servolorum quisquam qui advorsum ierant.
profecto hoc vere dicunt: si absis uspiam
aut ibi si cesses, evenire ea satius est
quae in te uxor dicit et quae in animo cogitat 30
irata quam illa quae parentes propitii.
uxor, si cesses, aut te amare cogitat
aut tete amari aut potare atque animo obsequi
et tibi bene esse soli, quom sibi sit male.
ego quia non rediit filius quae cogito et 35
quibu' nunc sollicitor rebu'! ne aut ille alserit
aut uspiam ceciderit aut praefregerit
aliquid. vah quemquamne hominem in animo instituere aut
parare quod sit carius quam ipsest sibi!
atque ex mē hīc natu' non est sed ēx fratre. is adeo 40
dissimili studioso iam inde ab adolescentia:
egō hanc clementem vitam urbanam atque otium
secutu' sum et, quod fortunatum isti putant,
uxorem, numquam habui. ille contra haec omnia:
ruri agere vitam; semper parce ac duriter 45
se habere; uxorem duxit; nati filii
duo; inde ego hunc maiorem adoptavi mihi;
eduxi a parvulo; habui amavi pro meo;
in eo me oblecto, solum id est carum mihi.
ille ut item contra me habeat facio sedulo: 50
do praetermitto, non necesse habeo omnia

pro meo iure agere; postremo, alii clanculum patres quae faciunt, quae fert adulescentia, ea ne me celet consuefecit filium.	
nam qui mentiri aut fallere institerit patrem aut audebit, tanto magis audebit ceteros.	55
pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu.	
haec fratri mecum non conveniunt neque placent. venit ad me saepe clamitans “quid agi’, Micio? quor perdis adulescentem nobis? quor amat? quor potat? quor tu his rebu’ sumptum suggeris, vestitu nimio indulges? nimium ineptus es.”	60
nimium ipse durust praeter aequomque et bonum, et errat longe mea quidem sententia	65
qui imperium credat gravius esse aut stabilius vi quod fit quam illud quod amicitia adiungitur. mea sic est ratio et sic animum induco meum: malo coactu’ qui suum officium facit, dum id rescitum iri credit, tantisper cavet;	70
si sperat fore clam, rursum ad ingenium redit. ill’ quem beneficio adiungas ex animo facit, studet par referre, praesens absensque idem erit. hoc patriumst, potius consuefacere filium sua sponte recte facere quam alieno metu:	75
hoc pater ac dominus interest. hoc qui nequit fateatur nescire imperare liberis. sed estne hic ipsu’ de quo agebam? et certe is est. nescioquid tristem video: credo, iam ut solet iurgabit. salvom te advenire, Demea, gaudemus.	80

Parafraza

Mi. Heus, Storax; non reversus est domum Aeschinus filius hac nocte a convivio, cui affuit cum sodalibus suis; neque ullus ex servis, qui obviam ei missi fuerant eum comitatum. Equidem haec communis sententia vera est: minus damnosum est ea accidere quae uxor irata de te suspicatur, et animo conjicit, quam illa, quae parentes pii et filiorum studiosi eis timent. Uxor, si tardes domum redire, aut alius mulieris amore detineri te suspicatur, aut aliam amore tui captam esse, aut computationibus te deditum esse, aut voluptati inservire

; denique te solum in deliciis versari, dum ipsa molestiis et tristitia cruciatur. Ah, quae suspiciones mentem meam agitant, quia non rediit filius! quibus timoribus animus angitur! ne aut ille Aeschinus algore obstupuerit, aut uspiam lapsus membrum aliquod sibi omnino ruperit. Vah! potestne illud esse, ut quispian ita animo sit affectus, ut quicquam carius habeat quam seipsum? Attamen ex me non est genitus, sed ex fratre meo Demea. Is frater dissimiliter vitam instituit, atque ego: jam inde usque ab ephebis ego hanc comem elegi vitam, urbanam et tranquillam; et, quod plerique beatum aestimant, uxorem nunquam ducere volui: ille omnia alia potiora duxit, agro colendo vitam exercere, semper austere et laboriose se tractare: uxorem matrimonio sibi junxit: filios duos genuit: deinde hunc ego majorem natu in adoptionem accepi: a puero educari, habui, et dilexi tanquam filium naturalem; in eo delicias omnes capio, hoc solum pretiosum habeo: ego omni cura laboro, ut pariter me carum vicissim habeat ille: do sumtus, praetermitto et dissimulo delicta ejus, nec oportere me puto in omnibus rebus patria potestate uti erga illum. Postremo, ita eum institui, ne mihi occultet ea, quae alii filii clam patribus suis faciunt, nempe culpas, quibus obnoxia est aetas adolescentiae; nam, qui mendacium proloqui coram patre, aut eum solitus fuerit verbis decipere, multo audacius haec faciet in ceteros. Utilius et melius esse censeo, verecundia et liberali clementia eum avocare a vitiis, quam timore. Haec non ita fratri, ut mihi, videntur observanda, neque probantur. Ille saepe me convenit vociferans: Quid facis, Micio? cur nobis corrumpis filium? cur sumtus das ei, ut amicas habeat? ut in potationibus se mergat? cur vestimenta splendidiora et nimio pretiosiora largiris? nimis imprudenter eum moderaris. Ille vero (Demea) asperior est, et saevior plus aequo et bono; et valde fallitur ita sentiendo, ut ego quidem opinor, quicumque sibi persuadet imperium, quod cum violentia quaeritur et exercetur, esse fortius et diuturnius, quam illud quod amore conciliatur. Ego sic reor, credoque; qui vi aut necessitate adigitur ad suum faciendum officium, tantisper cavet sibi, et abstinet a malo, dum id cognitum iri putat: si credit occultum fore, rursus ad suos mores revertitur. Ille, quem beneficio acquiras, omni studio libens officium facit, curat diligenter vicissim benefacere; sive adsit coram, vel clam absit, similem sui semper se geret, et in officio suo manebit. Hoc patrem decet potius assuefacere filium, libenter et ultro recte faciendo, quam terrendo exemplis propositis poenarum alienarum. Haec differentia est inter patrem ac dominum. Qui non potest talem se praestare, concedat hic oportet se ignarum esse regendi liberorum ingenia. Sed estne hic ipse Demea, de quo loquebar? Equidem is ipse est. Nescio propter quid tristis mihi videtur: puto jam pro more suo jurgiis mecum aget. Salvum te adesse laetor, Demea.

Caput 9

Adelphoe, actus I, scaena II.

Scaena II. Demea Micio.

<i>Demea:</i> Ehem oportune: tē ipsum quaerito.	
<i>Micio:</i> quid tristis es? <i>Demea:</i> rogas me ubi nobis Aeschinus siet? quid tristis ego sum? <i>Micio:</i> dixin hoc fore? quid fecit? <i>Demea:</i> quid ille fecerit? quem neque pudet quicquam neque metuit quemquam neque legem putat tenere se ullam. nām illa quae ante(h)ac facta sunt omitto: modo quid dissignavit? <i>Micio:</i> quidnam id est?	
<i>Demea:</i> fores effregit atque in aedis inruit alienas; ipsum dominum atque omnem familiam mulcavit usque ad mortem; eripuit mulierem quā amabat: clamant omnes indignissime factum esse. hoc advenienti quot mihi, Micio, dixere! in orest omni populo. denique, si conferendum exemplumst, non fratrem videt rei dare operam, ruri esse parcum ac sobrium? nullum huius simile factum. haec quom illi, Micio, dico, tibi dico: tū illum corrumpi sinis.	85
<i>Micio:</i> homine imperito numquam quicquam iniustiust, qui nisi quod ipse fecit nil rectum putat.	90
<i>Demea:</i> quorsum istuc? <i>Micio:</i> quia tu, Demea, haec male iudicas. non est flagitium, mihi crede, adulescentulum scortari neque potare: non est; neque fores effringere. haec si neque ego neque tu fecimus, non siit egestas facere nos. tu nunc tibi id laudi duci' quod tum fecisti inopia? iniuriumst; nam si esset unde id fieret,	95
	100
	105

- faceremus. et tū illum tuom, si esses homo,
 sineres nunc facere dum per aetatem decet
 potius quam, ubi te exspectatum eiecisset foras,
 alieniore aetate post faceret tamen. 110
- Demea:* pro Iuppiter, tū homo adigi' mē ad insaniam!
 non est flagitium facere haec adulescentulum? *Micio:* ah
 ausculta, ne me optundas de hac re saepius:
 tuom filium dedisti adoptandum mihi;
 is meus est factu': siquid peccat, Demea, 115
 mihi peccat; ego illi maxumam partem fero.
 opsonat potat, olet unguenta: de meo;
 amāt: dabitur a me argentum dūm erit commodum;
 ubi non erit fortasse excludetur foras.
 fores effregit: restituentur; discidit 120
 vestem: resarcietur; et - dis gratia -
 e(s)t unde haec fiant, et adhuc non molesta sunt.
 postremo aut desine aut cedo quemvis arbitrum:
 te plura in hac re peccare ostendam. *Demea:* ei mihi,
 pater esse disce ab aliis qui vere sciunt. 125
Micio: natura tū illi pater es, consiliis ego.
Demea: tun consulis quicquam? *Micio:* ah, si pergis, abiero.
Demea: sicin agis? *Micio:* an ego totiens de eadem re audiam?
Demea: curaest mihi. *Micio:* et mihi curaest. verum, Demea,
 curemus aequam uterque partem: tu alterum, 130
 ego item alterum; nam ambos curare propemodum
 reposcere illumst quem dedisti. *Demea:* ah Micio!
Micio: mihi sic videtur. *Demea:* quid istic? si tibi istuc placet,
 profundat perdat pereat; nil ad me attinet.
 iam si verbum unum posthac... *Micio:* rursum, Demea, 135
 irascere? *Demea:* an non credi'? repeto quem dedi?
 aegrest; alienu' non sum; si obsto... em desino.
 unum vis curem: curo; et est dis gratia
 quom ita ut volo est. iste tuos ipse sentiet
 posteriu'... nolo in illum graviu' dicere. 140
Demea abit.
- Micio:* nec nil neque omnia haec sunt quae dicit: tamen
 non nil molesta haec sunt mihi; sed ostendere
 me aegre pati illi nolui. nām itast homo:
 quom placo, advorsor sedulo et deterreo;
 tamēn vix humane patitur; verum si augeam 145

aut etiam adiutor si(e)m eius iracundiae,
insaniam profecto cū illo. etsi Aeschinus
non nullam in hac re nobis facit iniuriam.
quā hīc non amavit meretricem? aut quoi non dedit
aliquid? postremo nuper (credo iam omnium
taedebat) dixit velle uxorem ducere.
sperabam iam defervisse adulescentiam:
gaudebam. ecce autem de integro! nisi, quidquid est,
volō scire atque hominem convenire, si apud forumst.

150

Paraphrasis

De. Hem! commode, in tempore advenis; te ipsum quaero sedulo.

Mi. Quid maestus es?

De. Interrogas me quid tristis sim, cum filium Aeschinum habeamus? Nempe ejus causa sum tristis et sollicitus.

Mi. Nonne vere dixi illum morose jurgaturum esse? Quid is fecit?

De. Quid fecerit, quaeris? Qui neque pudore ullo afficitur, neque veretur quenquam, aut timet; neque aestimat se ulla lege obligari: nam, quae antehac fecit, praetereo: o quanam modo nefanda palam gessit?

Mi. Quidnam id est?

De. Portam rupit aedium, in aedes irrupit alienas, ipsum dominum cum omni familia verberarit, ictibus laceravit, ac paene occidit, per vim abduxit mulierem, cujus amore impulsus erat. Omnis populus vociferatur nefarium scelus commissum esse. Quot mihi huc venienti, Micio, hoc nuntiaverunt? Factus est totius populi fabula et querela. Quod si exemplum proponere utile est, nonne advertit fratrem suum Ctesiphonem in re familiari augenda studium omne ponere, vitam ducere frugaliter et temperanter in agro colendo? nullum unquam ejusmodi facinus ille ausus est. Haec cum in illum dico, in te etiam dico: tu illum depuravari pateris, Micio.

Mi. Homine ignaro rerum nunquam quicquam iniquius fuit, qui nihil recte factum aestimat, nisi quod a seipso factum est.

De. Quare haec dicis?

Mi. Quia tu, Demea, pravo judicio res aestimas. Non est flagitii nomine dignum delictum, adolescentem cum meretricibus consuetudinem habere, et potationibus vacare, neque portas aedium perrumpere, mihi crede. Si neque ego, neque tu haec commisimus, indigentia nobis non permisit. Tu nunc te laude dignum existimas, quod tunc ab his abstinuisti prae inopia; hoc est injuste judicare. Nam, olim si nobis facultas fuisset haec faciendi, fecissemus: et tu, illum tuum Ctesiphonem, si humanitate praeditus esses, patereris haec facere

nunc, dum aetas permittit; potius quam, ubi post mortem tuam tam exoptatam te ante januam collocasset, et mortuum extulisset, haec post faceret tamen, quamvis aliena aetate et intempestiva.

De. Proh Jupiter! tu homo me insanire coges. An non flagitiosum haec agere adolescentem?

Mi. Audi, ne me taedio eneces, haec saepius inculcando. Filium tuum mihi dedisti in adoptionem: is meus est factus legitimus: si quid delinquit, Demea, in meum delinquit damnum: ego in illa re potiore partem sustinebo. Lautis epulis et cenis insumit plurimum, large bibit vina, unguentorum odoribus fragrat? impensis meis haec facit. Amicas habet? argentum largiar, quamdiu mihi facultas erit; quando non erit, fortasse ex aedibus et familia dimittetur. Januam dirupit? reficietur. Vestem dilaceravit? reparabitur. Est (Diis gratia) facultas satis ampla haec praestandi, et adhuc non sunt mihi gravia; tandem, aut desine me molestia afficere, aut dic quemvis arbitrum; hujus sententiae acquiescam, et te plus errare quam me clare arguam.

De. Hei mihi! disce te patrem gerere ab aliis, qui peritiores sunt verae patriae potestatis exercendae.

Mi. Natura tu illi pater es; ego consiliis et recta institutione.

De. Tune consulis bene quicquam, qui nimia indulgentia illum perdis?

Mi. Ah! si perseveras aures obtundere, illico discessero.

De. Itane me audire recusas, et abis?

Mi. An ego toties de hac re iterata odiosa verba audire cogar?

De. Non possum non habere curam filii.

Mi. Aequae mihi curae est, ac tibi. Atqui, Demea, aequaliter partiamur curas filiorum tuorum: tu alterum curabis, hunc nempe, quem retinuisti apud te, in tua potestate; ego alterum itidem, quem adoptavi: nam, quod ambos regere tuo velis arbitrio, hoc paene est repetere illum quem per adoptionem in filium dedisti.

De. Ah, Micio, quid me accusas!

Mi. Sane sic censeo.

De. Ah! quid plura verba perdam? cur haec mihi exprobras? si ita sentis, prodigat, absumat, in perniciem ruat; nihil mea refert: jam si unum verbum posthac de hac re tibi fecero.

Mi. Rursum, Demea, ira commoveris?

De. Annon credis me irasci? num reposco quem adoptivum tibi tradidi? minime quidem reposco, sed aegre fero ejus luxum et libidinem; quamvis per adoptionem eum tibi cesserim, tamen cognationis jure naturali extraneus non sum; quo minus mirari debes, si obsum tuae voluntati: sed tamen ego desisto. Vis unius Ctesiphonis, quem in potestate retinui, solummodo curam habeam; volo ut vis: et Diis gratias habeo, quod ille meus Ctesipho talis est, qualem

cupio: iste tuus ipse Aeschinus postremo experietur mala quae nimia tua facilitas et indulgentia ipsi attulerit. Nolo contra illum pejora praedicere atque ominari.

Mi. Nonnulla, quae dicit Demea de Aeschino, vera quidem sunt; non autem omnia. Etsi nonnulla illa aliquam molestiam mihi exhibeant, nolui tamen manifestum facere Demeae, me non aequo ammo illa pati: sic enim homo a natura factus est; cum eum placidum ex irato reddere volo, ei acerrime repugno, et per vim et metum ab ira revoco; et tamen vix leniter id patitur: verum, si ei obsequendo magis irriterem, adjuvemque impetum ejus iracundiae, hoc erit profecto cum ipso insanire; etsi Aeschinus aliquam nobis haec agendo facit injuriam, et dedecori est. Quam is meretricem amicam non habuit, aut cui meretrici dona non largitus est? Ultimo nuper (puto, omnium amicarum satietas eum ceperat) dixit se cupere uxorem habere. Spem conceperam fervorem juvenilium voluptatum sedatum esse: gaudebam; ecce autem de novo amare coepit. Sed, quicquid est, volo certo id scire, hominemque adire atque alloqui, si in foro versatur.

Caput 10

Adelphoe, actus II, scaena I.

Scaena I. Sannio Aeschinus (Bacchis) Parmeno.

- Sannio*: Obsecro, populares, ferte misero atque innocenti auxilium, 155
subvenite inopi. *Aeschinus*: otiose: nunciam ilico hic consiste.
quid respectas? nil periclist: numquam dum ego adero hic te tanget.
Sannio: ego istam invitis omnibus.
Aeschinus: quamquamst scelestu' non committet hodie umquam iterum ut
vapulet.
- Sannio*: Aeschine, audi ne te ignarum fuisse dicas meorum morum: 160
leno ego sum. *Aeschinus*: scio. *Sannio*: at ita ut usquam fuit fide quisquam
optuma.
tu quod te posteriu' purges hanc iniuriam mi nolle
factam esse, hui(u)s non faciam. crede hoc, ego meum ius persequar
neque tu verbis solves umquam quod mihi re male feceris.
- novi ego vostra haec: "nollem factum: iusiurandum dabitur te esse 165
indignum iniuria hac" – indignis quom egomet sim acceptus modis.
Aeschinus: abī prae strenue ac forēs aperi. *Sannio*: ceterum hoc nihili facis?
Aeschinus: ĩntro nunciām. *Sannio*: enī non sinam. *Aeschinus*: accede illuc,
Parmeno
(nimium istoc abisti), hic propter hunc adsiste: em sic volo.
cavē nunciam oculos a meis oculis quoquam demoveas tuos 170
ne mora sit, si innuerim, quin pugu' continuo in mala haereat.
Sannio: istuc volo ergo ipsum experiri. *Aeschinus*: em serva. *Parmeno*: omit-
te mulierem.
Sannio: o facinus indignum! *Aeschinus*: geminabit nisi caves. *Sannio*: ei,
miseriam!
Aeschinus: non innueram; verum in istam partem potiu' peccato tamen.
i nunciam. – *Sannio*: quid hōc reist? regnumne, Aeschine, hic tu possides? 175

Aeschinus: si possiderem, ornatus esses ex tuis virtutibus.

Sannio: quid tibi rei mecumst? *Aeschinus*: nil. *Sa.*: quid? nostin qui sim? *Ae.*: non desidero.

Sannio: tetigin tuī quicquam? *Aeschinus*: si attigisses, ferres infortunium.

Sannio: qui tibi magis licet meam habere pro qua ego argentum dedi?

responde. *Aeschinus*: ante aedis non fecisse erit melius hic convicium; 180

nam si molestu' pergis esse, iam intro abripiere atque ibi

usque ad necem operiere loris. *Sannio*: loris liber? *Aeschinus*: sic erit.

Sannio: ō hominem impurum! hicin libertatem aiunt esse aequam omnibus?

Aeschinus: si sati' iam debacchatus es, leno, audi si vis nunciam.

Sannio: egōn debacchatu' sum autem an tū in me? *Ae.*: mitte ista atque ad rem redi. 185

Sannio: quam rem? quo redeam? *Aeschinus*: iamne me vis dicere id quod ad te attinet?

Sannio: cupio, modo aequi aliquid. *Aeschinus*: vah leno iniqua me non volt loqui.

Sannio: leno sum, fateor, pernicies communis adulescentium, periuru', pesti'; tamēn tibi a me nulla est orta iniuria.

Aeschinus: nam hercle etiam hoc restat. *Sannio*: illuc quaeso redi quo coepisti, Aeschine. 190

Aeschinus: minis viginti tū illam emisti (quae res tibi vortat male!):

argenti tantum dabitur. *Sannio*: quid si ego tibi illam nolo vendere?

coges me? *Aeschinus*: minime. *Sannio*: namque id metui. *Ae.*: neque vendundam censeo

quae liberast; nam ego liberali illam adsero causa manu.

nunc vide utrum vis, argentum accipere an causam meditari tuam. 195

delibera hoc dum ego redeo, leno.

Aeschinus abit.

Sannio: pro supreme Iuppiter, minime miror qui insanire occipiunt ex iniuria.

domō me eripuit, verberavit; mē invito abduxit meam

(ob male facta haec tantidem emptam postulat sibi tradier); 200

homini misero plus quingentos colaphos infregit mihi.

verum enīn quando bene promeruit, fiat: suum ius postulat.

age, iam cupio si modo ārgentum reddat. sed ego hōc hariolor:

ubi me dixero dare tanti, testis faciet ilico

vendidisse me; dē ārgento – somnium: “mox; cras redi.” 205

id quoque possum ferre si modo reddat, quamquam iniuriumst.

verum cogito id quod res est: quando eum quaestum occeperis,

accipiunda et mussitanda iniuria adolescentiumst.
sed nemo dabit – : frustra egomet mecum has rationes puto.

Paraphrasis

Sa. Per Deos oro, cives, auxiliamini infelici atque innocenti, subsidium afferte homini omnium ope privato.

Aes. Parmeno, jam nunc hic constanter et otiose mane. Quid toties aspicias, mulier? (fidicina,) nullum hic tibi periculum est; nunquam Sannio leno, dum hic praesens ero, te attinget.

Sa. Ego istam contra voluntatem omnium obsistentium retinebo.

Aes. Quamvis flagitiosus est, et nequam, nunquam quicquam hodie faciet, cur iterum a me caedatur.

Sa. Ausculta, Aeschine, ne te excuses, quod ingenium et institutum vitae meae haud noveris; ego leno sum.

Aes. Probe id scio.

Sa. At sum talis, ut nullus usquam fidei magis observator fuerit: hoc scire te velim; nihil ducam, si ut te excuses, dixeris te invitum hanc mihi injuriam intulisse, te poenitere facti. Hoc mihi satisfactum non erit; nihilominus actionem, quae mihi competit, intendam; neque tu mihi unquam verbis satisfacies, quod facto mihi damnum et injuriam feceris. Mihi nota sunt vestra subterfugia et remedia juris, nimirum ista; paenitet me fecisse, jurejurando dices me non meritum esse, cui haec injuria fieret: haec mihi non satis erunt, cum aliter tractatus fuerim ac meritus sum.

Aes. Abi ante, Parmeno, confidenter; et januam aperi.

Sa. Atqui nihil efficis.

Aes. Tu, puella, intra nunc jam domum.

Sa. At enim non permittam ut intret.

Aes. Accede huc, Parmeno, nimium hinc secessisti. Hic prope hunc mane.

Hem. Sic volo facias; vide ne oculos tuos avertas a meis oculis, Parmeno, ne in mora sis, si nutu oculorum significavero, quin pugnis malae lenunis contundantur.

Sa. Istud igitur volo ipsum, quod minaris, experiri.

Aes. Hem, Parmeno, custodi puellam; tu, leno, omitte illam rapere.

Sa. O factum iniquum!

Aes. Duplicabit plagas Parmeno, nisi prospicis tibi.

Sa. O me miserum!

Aes. Non innueram, Parmeno, ut Sannioni alterum colaphum infringeres; verum quod tu cecideris eum, satius factum esse duco, et potius mihi, gratumque est, quam si non fecisses. Abi nunc jam cum virgine, Parmeno.

Sa. Quidnam hoc facti sibi vult? Regemne hic te gerere audes Athenis, libera civitate?

Aes. Si Rex hic essem, haberes tuis virtutibus digna praemia.

Sa. Quid negotii est, quamobrem me caedis?

Aes. Nihil.

Sa. Quid? num tibi notus sum?

Aes. Non valde cupio te mihi notum esse.

Sa. Quidquamne ex tuis rebus attrectavi?

Aes. Si attigisses tantum, male et infelicer id tibi cederet.

Sa. Si mihi non permissum est quae tua sunt, attingere, cur tibi liceat puellam quam emi, retinere? responde.

Aes. Utilius tibi erit, hic ante aedes publice injuriam mihi vociferando non fecisse: nam si persistis molestiam mihi exhibere, intro domum sublatus innumeris lororum plagis caederis, ad necem usque.

Sa. Me hominem liberum loris caedes?

Aes. Sic fiet.

Sa. O hominem flagitiis obscoenum! Itane libertate aequali Athenis omnes fruuntur?

Aes. Si satis bacchantis more insanivisti, leno, ausculta, si videtur, nunc jam tandem.

Sa. Egone bacchatus sum in te, an tu in me?

Aes. Desine ista, atque ad rem, de qua inter nos agitur, redi.

Sa. Quam rem? quo redeam?

Aes. Jamne tibi placet ut dicam quod ad te spectat?

Sa. Volo, dummodo aequitatis aliquid habeat.

Aes. Vah! leno religiosus scilicet, me cupit aequa proponere.

Sa. Leno sum, haud nego, exitium juventutis, perjurus, pestis publica, et calamitas, tamen nulla coepta est a me tibi fieri injuria.

Aes. Nempe id unum tibi faciendum superest.

Sa. Rogo, Aeschine, ut pergas loqui de re ipsa, quae ad nos attinet, ut jam incepisti.

Aes. Minis viginti tu illam fidicinam emisti, quae res male tibi succedat: tantumdem pecuniae tibi reddetur.

Sa. Quid si ego illam nolo tibi vendere, an me vi compelles ad id faciendum?

Aes. Minime.

Sa. Quasi vero id metuam.

Aes. Neque eam venundari posse aio, quae libera est: nam ego illam vindico, et assero ejus libertatem actione, quae est de libertate. Nunc delibera, utrum vis facere, vel recipere viginti minas, quas pro pretio ejus dedisti, aut te praeparare ad iudicium de libertate ad quod te provoco: hoc apud te constitue, donec ego huc revertar, leno.

Sa. Proh supreme Deorum Jupiter! minime miror insanos fieri per injuriam quamplurimos, cum ego insaniam ex injuria, quam accepi: domo me extraxit; cecidit; per vim, contra voluntatem meam servam mihi abripuit; pro his malefactis poscit, ut tanti ei hanc fidicinam vendam, quanti eam emi. Mihi homini misero plusquam quingentos colaphos inflixit: enimvero quia tam bene meritus est de me, fiat quod vult; postulat jus suum sibi tribui scilicet. Age, consentio, si modo pecuniam rependat; sed ego hoc divino, ubi me dixerō puellam ei tradere tanti, quanti eam emi, statim testes vocabit, dicet viginti minis me illi vendidisse; nec postea competet mihi actio de vi propter ereptam virginem: quantum ad argentum spectat, spes nulla, aut certe vana erit instar somnii; non numerabitur; semper eludet procrastinatione, dicens subinde, cras ad me huc revertere, pretium solvam conventum. Has dilationes et moras possum etiam ferre, si modo tandem quod promisit praestet, et viginti minae mihi reponantur: quamvis injuriam mihi faciat, cogens me invitum vendere: atqui mihi propono id, quod verum est, et mecum sic loquor; quando tu leno, turpe lucrum facere coepisti, suscipienda et toleranda est cum silentio, ne verbum quidem mutiendo, contumelia adolescentium. Sed nullum mihi reddetur ab Aeschino argentum: frustra sum, et mecum ratiocinationes male subduco.

Pars VI

Horatii odarum liber primus

Caput 11

Ode I.

Horatius semistoicus, quo novum et leve Carminis genus apud severos excuset, fatetur se cum ceteris mortalibus insanire. (Est autem haec velut praefatio libri. Gesn.) Alii aliis delectantur studiis; ego vero, si a Maecenate inter Lyricos relatus fuero, h. e. si Carmina haec mea probata fuerint Maecenati. Zeun.

Ad Maecenatem.

Maecenas atavis edite regibus,
o et praesidium, et dulce decus meum!
sunt quos curriculo pulverem Olympicum
collegisse iuvat, metaque fervidis
evitata rotis – palmaque nobilis 5
terrarum dominos evehit ad deos.
hunc – si mobilium turba Quiritium
certat tergeminis tollere honoribus;
illum – si proprio condidit horreo
quidquid de Libycis verritur areis. 10
gaudentem patrios findere sarculo
agros Attalicis condicionibus
numquam demoveas ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare.
luctantem Icariis fluctibus Africum 15
mercator metuens otium et oppidi

laudat rura sui; mox reficit rates
quassas, indocilis pauperiem pati.
est qui nec veteris pocula Massici,
nec partem solido demere de die 20
spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.
multos castra iuvant, et lituo tubae
permixtus sonitus, bellaque matribus
detestata; manet sub Iove frigido 25
venator, tenerae coniugis inmemor, –
seu visa est catulis cerva fidelibus,
seu rupit teretes Marsus aper plagas.
me doctarum hederæ præmia frontium
dis miscent superis, me gelidum nemus 30
Nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo – si neque tibia
Euterpe cohibet, nec Polyhymnia
quodsi me lyricis vatibus inseres,
sublimi feriam sidera vertice. 35

Paraphrasis

O Maecenas orte a majoribus proceribus, o et meum columen, et cara mea gloria, sunt plerique qui decurrentes gaudent conspergi pulvere Olympico, et quos meta non tacta rotis calidis, ac illustris victoria extollit ad Deos orbis moderatores.

Hunc, si conventus Romanorum inconstantium certatim evehit ad maximas dignitates; illum, si conguessit in suum granarium quicquid colligitur ex areis Libyae; gestientem scindere sarculo rura paterna, nunquam deducas de proposito, etiam promissione opum Attali, ut nauta timidus findat navi Cypria undae pelagi Myrtoi.

Mercator timens Africum ventum pugnans cum aquis maris Icarii, commendat quietem, et agros sui pagi; paulo post tamen resarcit naves laceras, paupertatis impatiens.

Est alius qui non contemnit cyathos vini Massici veteris, neque detrahare aliquot horas ex die integro, modo jacentes habens artus sub arbuto virenti, modo ad originem placidam fontis sacrati.

Militia placet multis, sonusque buccinae ac litui mixtus, et bella matribus execranda.

Venator oblitus delicatae uxoris moratur sub aere frigenti, sive canes fidi conspexerunt cervam, sive aper Marsus fregit retia rotunda.

Hederae vero, merces doctorum capitum, me collocant inter summos Deos: me sylva frigida et celeres choreae Nympharum cum Satyris segregant a vulgo, si neque Euterpe fistulas coercet, neque Polyhynia dedignatur intendere lyram Lesbiam. Quod si me annumeres Poetis Lyricis, coelum attingam excelso capite.

Caput 12

Ode II.

Poeta incertum se dicit, quis Deus sub humana Augusti specie Divi Julii necem vindicaverit. (Non potuit Horatius invocare Deum ultorem necis Caesarianae, miles ipse Bruti: sed blanditur Augusto post bella civilia reddenti tranquillitatem: et pertinet forte, quod pulchre coniecit Sanadonus, neque Benteleianis rationibus repugnat, ad illud ipsum tempus, quo Augusti nomen, quod habet vetns inscriptio hujus carminis, suscepit. Vid. Dio LIII. 20. p. 510. c. et quae dicentur ad vs. 29. Gesn.)

Ad Augustum Caesarem.

Iam satis terris nivis atque dirae
grandinis misit pater et rubente
dextera sacras iaculatus arcis
terrui urbem,
terrui gentis, grave ne rediret 5
saeculum Pyrrhae nova monstra questae,
omne cum Proteus pecus egit altos
visere montis
piscium et summa genus haesit ulmo,
nota quae sedes fuerat columbis, 10
et superiecto pavidae natarunt
aequore dammae.
vidimus flavom Tiberim retortis
litore Etrusco violenter undis
ire deiectum monumenta regis 15

templaque Vestae, Iliae dum se nimium querenti iactat ultorem, vagus et sinistra labitur ripa Iove non probante u-	
xorius amnis.	20
audiet civis acuisse ferrum, quo graves Persae melius perirent, audiet pugnas vitio parentum rara iuventus.	
quem vocet divum populus ruentis imperi rebus? prece qua fatigent virgines sanctae minus audientem carmina Vestam?	25
cui dabit partis scelus expiandi Iuppiter? tandem venias precamur nube candentis umeros amictus augur Apollo;	
sive tu mavis, Erycina ridens, quam Iocus circum volat et Cupido; sive neglectum genus et nepotes respicis auctor,	30
heu nimis longo satiate ludo, quem iuvat clamor galeaeque leves acer et Marsi peditis cruentum vultus in hostem;	35
sive mutata iuvenem figura ales in terris imitaris almae filius Maiae patiens vocari Caesaris ultor,	
serus in caelum redeas diuque laetus intersis populo Quirini, neve te nostris vitiis iniquum ocior aura	40
	45

tollat: hic magnos potius triumphos,
hic ames dici pater atque princeps,
neu sinas Medos equitare inultos
te duce, Caesar.

Paraphrasis

Jupiter jam in terras immisit sat nivis et horrendae grandinis, vibransque fulmina in sacras arces manu flammata, Romae terrorem incussit. Alias etiam nationes fecit timere ne rediret triste tempus Pyrrhae conquerentis ob prodigia inaudita: quando Proteus totum armentum duxit in excelsos montes, atque piseium genus adhaesit ulmi fastigio; qui locus fuerat columbis cognitus: nec non damae timidi nataverunt in mari superfuso.

Aspeximus flavum Tiberim ire prostratum monumenta Regis Numae, et aedem Vestae, aquis magno impetu reflexis a ripa Tusciam spectante: dum hic fluvius, Jove indignante, nimium indulgens uxori Iliae dolenti praeter modum, se vindicem ostendat atque in laevum littus errat exundans.

Juvenes pauci culpa parentum audient aliquando Romanos strinxisse gladios, quibus juste magis confoderentur Persae graves; discentque bella civilia.

Quem Deorum populus invocet labente Republica? Quibus votis instabunt Virgines sacratae apud Vestam obsecrationes minime suscipientem? Cui Jupiter dabit munus eluendi crimen?

o Phoebe fatidice, obsecramus ut succurras, albos humeros nube velatos habens: seu vis potius adesse, o blanda Venus, circa quam Joci et Amores volitant: seu abjectam prolem atque posteros respicis, o Mars Romanae gentis parens, Eheu bello nimis diuturno satiate, qui gaudes vociferationibus, et galeis politis, atque aspectu Mauri peditis erga saevum adversarium feroci. Sive immutata specie adolescentem exhibes in terra, tu alatus filius benignae Maiae, sinens te dici vindicem Julii Caesaris; tarde remigres in caelum, diuque maneat cum Populo Romano, neque celerior ventus rapiat te nostris criminibus infensum. Ama potius hic ingentes triumphos, et appellationem parentis auctorisque; neque patiaris, o Caesar, te imperante, Medos impune in equis vagari.

Caput 13

Ode III.

Precatur Virgilio Athenas proficiscenti prosperum navigium. Execratur Tiphyn primae navis repertorem. Originale hominis peccatum curiosum ingenium.

Ad navem qua vehebatur Vergilius Athenas proficiscens.

Sic te diva potens Cypri,
 sic fratres Helenae, lucida sidera,
ventorumque regat pater
 obstrictis aliis praeter Iapyga,
navis, quae tibi creditum 5
 debes Vergilium: finibus Atticis
reddas incolumem precor
 et serves animae dimidium meae.
illi robur et aes triplex
 circa pectus erat, qui fragilem truci 10
conmisit pelago ratem
 primus, nec timuit praecipitem Africum
decertantem Aquilonibus
 nec tristis Hyadas nec rabiem Noti,
quo non arbiter Hadriae 15
 maior, tollere seu ponere volt freta.
quem mortis timuit gradum
 qui siccis oculis monstra natantia,

qui vidit mare turbidum et infamis scopulos Acroceraunia? nequiquam deus abscidit prudens oceano dissociabili terras, si tamen inopiae non tangenda rates transiliunt vada. audax omnia perpeti gens humana ruit per vetitum nefas, audax Iapeti genus ignem fraude mala gentibus intulit. post ignem aetheria domo subductum macies et nova febrium terris incubuit cohors semotique prius tarda necessitas leti corripuit gradum. expertus vacuum Daedalus aera pinnis non homini datis; perrupit Acheronta Herculeus labor. nil mortalibus ardui est: caelum ipsum petimus stultitia neque per nostrum patimur scelus iracunda Iovem ponere fulmina.	20 25 30 35 40
--	--

Paraphrasis

Ita te salvam ducant Cypri Domina, et Helenae fratres, astra fulgentia, et parens ventorum, conclusis reliquis, excepto Iapyge; o navis, quae debes Virgilium tibi commissum, oro ut eum sospitem applies ad littus Atheniense, ac tuearis partem dimidiam animae meae.

Is profecto circa cor habebat lignum tresque aeris laminas, qui primus mari saevo credidit navim frangi facilem, neque metuit Africum violentum cum Borea pugnans, neque Hyadas noxias, neque furorem Austri; quo nullus est dominator in Adriatico mari potentior, sive concitare sive placare fluctus velit.

Quod mortis genus formidavit qui sine lacrymis aspexit pisces monstrosos nantes, ac mare intumescens, et Acroceraunias rupes naufragiis famosas?

Frustra Deus providus terram segregavit a mari disjungendo, si naves sceleratae transeunt nihilominus vada minime tentanda. Mortalium genus quidlibet aggredi non veretur, ferturque ad facinora prohibita.

Temerarius Iapeti filius populis advexit ignem furto improbo. Post ignem caelo surreptum terras invasit macies et frequentia morborum insolita; atque sera necessitas mortis antea dilatae passum acceleravit.

Daedalus per inanem aerem volare tentavit alis homini non concessis. Vis Herculis sibi patefecit aditum ad Inferos. Nihil est hominibus intentatum, Caelum ipsum affectamus per dementiam. Et nostris criminibus non sinimus Jovem iratum dimittere fulmina.